Válogatta és az utószót írta
Adamik Tamás

Szerkesztette
Dörömbözi János

A görög és latin szövegek magyarításának ellenőrzését a fordítók végezték. Az etióp és a szír szövegek fordítását Ormos István lektorálta.

A címlapon: Pilátus mossa kezeit (Mozaikkép Ravenna, Sant'Appollinare Nuovo bazilika)

Készült a Magyar Könyv Alapítvány támogatásával

ISBN 963 8458 176
ISSN 1419 8339

© Adamik Tamás, Bolyki János, Déri Balázs, Kisdi Klára, Ősz Ferenc, Pesthy Monika, Simon L. Zoltán és Szepessy Tibor

Felelős Kiadó: Dr. Dörömbözi János
A nyomdai előkészítést Fazokas Ibolya végezte

Aristeas levele Philokratéshez[1]

Bevezetés

1. Mivel megörökítésre méltó eset volt, kedves Philokratésem, a zsidók főpapjával,[2] Eleázárral való találkozásunk, s mivel sohasem mulasztottad el tudtomra adni, mennyire érdekel, hogy milyen ügyben és mi okból mentünk hozzá követségbe, megpróbálom mindezt világosan elbeszélni neked, mert jól tudom, erősen él benned a megismerés vágya,

2. aminél nagyobb nem is adatott az ember számára,

„tanulni s egyre több tudásra tenni szert"[3]

akár kutatás, akár a világban szerzett személyes tapasztalatok által. Hiszen úgy jut el a lélek a megtisztulás állapotába, ha a legszebb dolgok szemléletébe merül, s minden erény legnemesebbikének, az istenfélelemnek[4] csalhatatlan mértéke szerint szab irányt magának.

3. Föltett szándékom volt, hogy alapos jártasságra teszek szert vallási kérdésekben, ezért aztán szívesen ajánlkoztam a követségben való részvételre, mely az említett férfiúhoz indult, aki nemeslelkűsége és hírneve révén igen nagy tiszteletnek örvend polgártársai és mások körében is, s aki a vele együtt lakó és idegenben élő honfitársainak egyaránt legfőbb jótevője. Küldetésünk célja pedig a szent törvények lefordíttatása volt, mert azt náluk pergamenre, héber betűkkel írják.

4. Nagy lelkesedéssel fogtam hát a dologba, egyben pedig megragadtam a kedvező alkalmat, hogy a királynál szót emeljek azon zsidók ügyében, akiket még atyja[5] hurcoltatott el Júdeából Egyiptomba, abban az időben, amikor hatalmába kerítette a várost és az egész ország fölött uralkodni kezdett. Ez a történet is érdemes arra, hogy beszámoljak róla neked.

5. Mert meggyőződésem, hogy a szentség iránt való nem közönséges vonzalmad folytán, s mivel rokonszenvezel azokkal az emberekkel, akik egész életüket isteni törvények szerint rendezték be, örömmel hallgatod majd mindazt, amit elbeszélésem tárgyául kitűztem, hiszen azon elhatározásból érkeztél hozzánk nemrégiben szigethazádból[6], hogy olyan ismeretekre tegyél szert, melyek a lélek épülésére szolgálnak.

6. Küldtem is már korábban egy írást[7] mindarról, amit a zsidó néppel kapcsolatban figyelemre méltónak gondoltam, s melyet a tudós Egyiptom legtudósabb főpapjaitól kaptam.

7. Mert kötelességemnek érzem, bár minden emberrel, legkivált azonban veled szemben, hogy átadjam tudásomat, hiszen szándékaid nemesek, s nem csupán vér szerint való fivérem vagy, hanem az erény iránti közös hevületünk okán mintegy második önmagamnak tartalak.

8. Meg aztán sem az arany, sem az üresfejűek által bálványozott egyéb javak birtoklása nem vetekedhet azzal a haszonnal, mely a műveltségből és az érte való fáradozásból fakad. De hogy bevezető szavaimat fecsegésbe ne fojtsam, visszatérek elbeszélésem fonalához.

Az alexandriai könyvtár gyarapítása

9. Amikor a phaléroni Démétrios[8] a királyi könyvtár vezetője lett, töméntelen pénzt kapott, hogy összegyűjtse, ha lehetséges, a világ összes könyvét. Vásárlások és másoltatások útján meg is valósított a király tervéből annyit, amennyi csak tőle tellett.

10. Magam is jelen voltam, amikor megkérdezték tőle, hány ezer könyvnél tart a gyűjtésben. Ő pedig így válaszolt: – Számuk már a kétszázezret is meghaladja, király, s azon fáradozom, hogy nem sok időn belül ötszázezerre gyarapítsam az állományt. Az is a fülembe jutott, hogy érdemes volna a zsidók törvényeit lemásoltatni és könyvtáradban elhelyezni.

11. – Nos hát – szólt a király –, mi akadályoz, hogy ekként cselekedj? Hiszen rendelkezésedre áll minden, amire szükséged lehet. – Ezeket a könyveket le is kellene fordíttatni[9] – felelte Démétrios –; mert Júdeában a zsidók saját betűikkel írnak, hasonlóan az egyiptomiakhoz, és saját nyelvüket használják. Sokan úgy vélekednek, hogy szírül beszélnek, de helytelenül, mert nyelvük különbözik a szírtől. Miután a király mindezt meghallgatta, levelet íratott a júdeabeliek főpapjához, hogy az említett tervet megvalósíthassa.

A zsidó rabszolgák fölszabadítása

12. Én pedig úgy gondoltam, ritka kedvező alkalom ez annak véghezvitelére, amit már nem egy ízben próbáltam kieszközölni a tarentumi Sósibiostól[10] és Andreastól[11], a testőrség főparancsnokaitól – tudniillik a király atyja által Júdeából elhurcoltak fölszabadíttatását – ő ugyanis, amikor Alsó-Szíriát és Fönícia[12] vidékét éppoly szerencsével, mint vitézséggel lerohanta, némelyeket elhurcoltatott, másokat hadifogságra vetett, rettegést ébresztve mindent

a hatalmába kerített, s közel százezer embert hajtott el a zsidók földjéről Egyiptomba,

13. közülük azután hozzávetőleg harmincezer válogatott férfit fölfegyverzett, és a helyőrségekben helyezett el. Ugyan már korábban, a perzsa uralom alatt is sok zsidó vándorolt be az országba, sőt még régebben segédcsapatokat küldtek, hogy azok Psammetichos[13] oldalán az etiópok királya ellen hadakozzanak, de sohasem voltak jelen olyan nagy tömegben,[14] mint amekkorát Ptolemaios, Lagos fia hozott magával.

14. Tehát mint mondottam, az életük virágában és erejük teljében lévőket fegyverbe állította, a maradék sokaságot azonban, öregeket, fiatalokat, sőt még a nőket is hagyta rabszolgává tenni, nem mintha ez nagyon ínyére lett volna, hanem katonáinak nyomására, háborús szolgálataik jutalmaként. Én pedig, miután mintegy ürügyet nyertem ezeknek a fölszabadíttatására, miként az imént elbeszéltem, a következő szavakkal fordultam a királyhoz:

15. „– Botorság volna, uram, ha saját cselekedeteink által adnánk okot gáncsoskodásra. Mert ha ama törvénykönyv, melyet nemcsak lemásoltatni, hanem egyenesen lefordíttatni szándékozunk, minden zsidó számára egyaránt érvényes, okos dolog volna-e ez ügyben követeket küldeni mindaddig, amíg birodalmadban nagy tömegük rabszolgasorban sínylődik?[15] Élj hát nemes nagylelkűségeddel, és szabadítsd meg őket nyomorúságuktól, hiszen ugyanazon Isten tartja fönn királyságodat, akitől ők is törvényeiket kapták, miként vizsgálódásaim világossá tették számomra.

16. Mert a mindeneket számon tartó és létrehozó Istent imádják, akit mások is, s akit mi Zeusnak vagy Disnek[16] hívunk; őseink nem is tévedtek, amikor így nevezték el, mert minden általa él és keletkezik, ő hát a világ ura és kormányzója.[17] Te pedig, aki szellemed ragyogása által minden ember fölé emelkedtél, bocsásd szabadon a rabságban tartottakat."

17. A király kis időre gondolataiba merült, én meg lelkem egész erejéből fohászkodtam, hogy hajlítsa szándékát az összes hadifogoly fölszabadítására, mert hiszen az emberi nemzetség Isten alkotása, s ő tetszése szerint változtathatja akaratunkat, s fordíthatja meg törekvéseinket. Sokszor és sokféleképpen könyörögtem hát a szívek urához, vigye teljesedésbe, amit imámba foglaltam.

18. Emberek megmentéséért emelvén szót, jó reménységgel voltam, hogy Isten meghallgatja kérésemet, mert ha az igazság érdekében nemes érzülettel helyes ügyben fáradozunk, a mindenség ura vezérli tetteinket és vállalkozásainkat.

19. A király fölemelte fejét, és barátságos arccal rám pillantott: – Nos hát mit gondolsz, mennyien lehetnek? Andreas, aki éppen jelen volt, közbeszólt:

– Százezernél is valamivel többen. – Ilyen csekélységet kér tehát tőlünk ez az Aristeas? – kérdezte a király. Sósibios és még néhányan a jelenlevők közül így válaszoltak: – Bizony méltó volna nemeslelkűségedhez, ha mintegy hálaáldozatként helyeznéd a hatalmas Isten elé ezeknek a fölszabadítását. Mert fölmagasztalt téged a mindenség ura, és dicsőségben még elődeidnek is fölébe helyezett, úgy illendő hát, hogy a legnagyobb áldozatot ajánld föl hálád jeléül.

20. A király földerült e szavaktól, és megparancsolta, hogy a zsoldosokat minden egyes rabszolga fejében húsz drakhmával[18] kárpótolják, erről adjanak ki rendeletet, s azonmód készítsék el az összeírásokat is, egyszóval a legnagyobb jóindulatról tett bizonyságot, Isten pedig beteljesítette kéréseimet arra indítván őt, hogy ne csak az atyja hadai által elhurcoltak szabadságát adja vissza, hanem azokét is, akik korábban vagy a hadjárat után kerültek a birodalom területére. Tudtára adták, hogy a költségek meghaladják a négyszáz talentumot.

21. Érdemesnek vélem a rendelet másolatát ideiktatni, mert így sokkal nyilvánvalóbbá és világosabbá válik a király nagylelkűsége, akit Isten nagy sokaság szabadítására rendelt.

22. Így szól tehát: „A király elrendeli. Mindazok, akik atyánk oldalán részt vettek a Szíria és Fönícia elleni hadjáratban, s Júdea földjének lerohanásakor zsidó rabszolgák birtokába jutottak, és azokat a városba vagy vidékre magukkal hozták, vagy másoknak eladták, valamint azok, akiknek már régebbtől fogva itt élő vagy később behurcolt zsidó rabszolgáik vannak, őket fejenként húsz drachma kártérítés ellenében kötelesek azonnal szabadon bocsátani: ezt az összeget a katonák a zsoldjukkal együtt kapják meg, a többieknek a királyi kincstár fizeti ki.

23. Mert atyánk akaratával ellenkezőnek és igazságtalannak tartjuk, hogy ezek raboskodjanak, hiszen csak a háború féktelensége folytán dúlták föl hazájukat, és hajtották el őket Júdeából Egyiptomba; a katonáknak be kellett volna érniük az amúgy is mértéken fölül bőséges hadizsákmánnyal, teljességgel méltánytalan volt még az embereket is elhajtani.

24. Köztudomású rólunk, hogy igazságot osztunk minden embernek, leginkább pedig azoknak, akiket méltánytalanul nyomnak el, s mert mindenben az igazságosságot tartjuk szem előtt, s mindenkivel szemben kegyes bánásmódra törekszünk, megparancsoljuk, hogy valahány zsidó bárhol a királyság területén bármily jogcímen rabszolgaságban tartatik, az említett kártérítés fejében bocsáttassék szabadon, s ezt senki káros halogatással meg ne akadályozza: e rendelet keltétől számított három napon belül az összeírtak jegyzé-

két juttassák el az arra kijelölt tisztségviselőkhöz, s azonmód a rabszolgákat is mutassák be.

25. Arra a meggyőződésre jutottunk ugyanis, hogy mindennek végrehajtása magunknak és az államnak egyaránt javára válik. Aki az engedetlenkedőkről híradással kíván szolgálni, a bűnösnek bizonyult személyt birtokába veheti, ám a vétkesek vagyona az államra szálljon."

26. Ez volt a király elé fölolvasásra terjesztett beadvány teljes szövege, a „valamint azok..." kezdetű mondat kivételével, mert ezt végtelen jóindulatában ő maga toldotta hozzá, s azt is megparancsolta, hogy a kiadásokra szánt teljes összeget osszák szét az alakulatok pénztárosainak és a királyi fizetőmestereknek.

27. E rendeletet hét nap leforgása alatt végre is hajtották; a költségek több, mint hatszázhatvan talentumra rúgtak. Tudniillik szülőanyjukkal együtt számos kisdedet is fölszabadítottak. Meg is kérdezték a királyt, vajon ezekért is kifizessék-e a húsz drachmás váltságot, s ő megerősítette, hogy így tegyenek, maradéktalanul érvényt szerezve rendelkezéseinek.

Démétrios jelentése

28. Mikor mindez megtörtént, fölszólította Démétriost, hogy készítsen beadványt a zsidók könyveinek lemásoltatásáról. Mert ezek a királyok mindent rendeletek által, roppant körültekintéssel intéznek, és semmit sem bíznak könnyelműen a véletlenre. Ezért közölhetem a beadvány és a levelek másolatát, és sorolhatom föl a tömérdek ajándékba küldött műtárgyat, melyek mindegyike kivételes szépségű volt a bőkezűségnek és a művészi remeklésnek köszönhetően. Íme hát a beadvány másolata:

29. „A nagy királynak Démétriostól. Parancsod szerint, király, a könyvtár teljessé tételéhez még hiányzó könyvek összegyűjtésén és a rossz állapotban lévők rendbehozatalán nem kicsiny munkával fáradozva a következőket hozom tudomásodra:

30. Néhány más, nem túl nagy számú mű mellett hiányoznak még a zsidók törvényeiről írott könyvek. Ezeket héber betűkkel, héber nyelven[19] olvassák, s hanyagul és nem a kellő pontossággal vannak lemásolva,[20] miként a hozzáértők állítják –, hiszen híjával voltak királyi gondoskodásodnak.

31. Pedig szükséges, hogy ezek hű szövege is rendelkezésedre álljon, mivel olyan nagy bölcsességről és makulátlan tisztaságról tesznek tanúságot, mintha isteni eredetűek volnának. Azért is óvakodott az írók, költők meg a történetírók sokasága megemlékezni a mondott könyvekről és azon emberekről, akik e

törvények szerint rendezték be életüket, mert szent és magasztos isteni tudást foglalnak magukba, miként az abdérai Hekataios[21] mondja.

32. Ha úgy tetszik, király, megírjuk a jeruzsálemi főpapnak, hogy küldje el a legfeddhetetlenebb életű és a törvényekben jártas véneket[22], minden törzsből hat főt, hogy a többség által elfogadott változatot megállapítsák, és hiteles fordítást készítsenek, s így olyan könyv birtokába jussunk, mely méltó az államhoz és föltett szándékodhoz. Élj boldogul."

33. A király, miután a beadványt megkapta, megparancsolta, hogy írjanak Eleázárnak az ügyről, s hozzák tudomására a rabszolgák szabadon bocsátását is. Ötven talentumnyi aranyat és hetven talentumnyi ezüstöt adott vegyítőedények, tálak, asztal és áldozati csészék készítésére, valamint tömérdek drágakövet; a kincstárnokoknak pedig meghagyta, hogy engedjék a mestereket tetszésük szerint válogatni, továbbá áldozati és egyéb célokra[23] megközelítőleg száz talentumot adományozott.

34. Beszámolok majd neked arról, hogy ezek miként készültek el, de előbb még ideiktatom a levelek másolatát.

Ptolemaios és Eleázár levélváltása

A király levele így szólt:

35. „Ptolemaios király Eleázár főpapnak, üdv és egészség! Úgy esett, hogy országunk földjére a perzsa uralom idején nagyszámú, Jeruzsálemből elűzött zsidó költözött, és atyánk is sok hadifoglyot hozott magával Egyiptomba,

36. akik közül sokakat magas zsolddal hadseregébe sorozott, s hasonlóképpen a korábban ottlakók hűségéről is meggyőződvén helyőrségeket állított föl, s azokat rájuk bízta, hogy az őslakos egyiptomiakat kordában tartsák. Mi pedig, akire királysága szállt, emberségesen bánva mindenkivel, különösen pedig a te honfitársaiddal,

37. több mint százezer hadifoglyot bocsátottunk szabadon, gazdáikat méltányos összeggel kártalanítottuk, s mindent jóvátettünk, ami kár őket a tömeg felbőszülése által érhette[24], s úgy gondoljuk, hogy mindezt istenfélő módon cselekedtük, mintegy hálaáldozatként ajánlva föl a hatalmas Istennek, aki birodalmunkat békében és az egész világ előtt nagy dicsőségben megőrizte. A javakorbeli férfiakat a hadseregbe soroztuk, akik meg képességeiknél fogva személyes szolgálatunkra is alkalmasnak bizonyultak, és kiérdemelték az udvari megbízatást[25], azokat hivatalok élére állítottuk.

38. Javára kívánunk válni nekik és a világban élő összes zsidónak meg az ő utódaiknak[26], ezért elhatároztuk, hogy lefordíttatjuk a törvényt a nálatok

használatos héber nyelvről görögre, hogy a többi királyi könyv mellett ez is könyvtárunk része legyen.

39. Helyesen cselekednél tehát, és segítenéd törekvéseinket, ha kiválogatnád a vének közül azon nagy tekintélyű férfiakat, akik járatosak a törvényben, és képesek azt lefordítani, hat főt minden törzsből, hogy megállapítsák a többség által egyhangúan elfogadott szöveget, mert nem csekély jelentőségű dolog vizsgálatáról van szó. Úgy véljük, ha tervünket véghez visszük, nagy dicsőséget szerzünk vele magunknak.

40. Ezért elküldtük hozzád testőrparancsnokaink egyikét, Andreast, valamint Aristeast, akik élvezik bizalmunkat, hogy tárgyaljanak veled az ügyről, és hogy fogadalmi ajándékokat vigyenek a szentély számára, áldozati és egyéb célokra pedig száz ezüst talentumot. Szívesen vesszük, és baráthoz illő módon cselekszel, ha te is megírod kívánságaidat,[27] mi pedig a lehető leggyorsabban teljesíteni fogjuk. Jó erőt!"

41. E levélre Eleázár a lehető legnagyobb készséggel a következőket válaszolta: „Eleázár főpap Ptolemaios királynak, igaz barátjának, üdv! Jó erőt neked, Arsioné királynőnek, a te nővérednek[28] és gyermekeidnek, ha jól vagytok, az akaratunk szerint van, mi jó egészségben vagyunk.

42. Leveled kézhez kaptuk, és fölötte örvendeztünk nemes szándékodon és elhatározásodon, összehívtuk népünket, és nekik is fölolvastuk, hogy megtudják, minő jámborsággal viseltetsz Istenünk iránt. Közszemlére kiállítottuk az általad küldött húsz arany- és harminc ezüsttálat, az áldozati asztalt, valamint az áldozatok bemutatására és a templomi szükségletekre adományozott száz ezüst talentumot,

43. melyeket bizalmas embered, Andreas meg Aristeas hozott nekünk, e két nemes és kiváló műveltségű férfiú, akik mindenben méltók emelkedett és igazságszerető lelkületedhez. Átadták üzeneted, és hallották leveledre adott válaszunkat is.

44. Mindenben, ami csak javadat szolgálja, még ha erőnket meghaladná is, rendelkezésedre állunk, hiszen ez a barátság és a szeretet jele. Mert te is oly nagy, oly sokféle és múlhatatlan jótéteményben részeltetted honfitársainkat.

45. Azonmód áldozatot mutattunk be érted, nővéredért, gyermekeidért, barátaidért, s az egész nép imádkozott, hogy mindenkor teljesüljenek terveid, hogy a mindeneken uralkodó Isten őrizze meg birodalmadat békében és dicsőségben, s hogy a szentséges törvény lefordítása hasznodra váljék, és biztonságosan menjen végbe.[29]

46. Mindenki jelenlétében nemes és kiváló férfiakat választottunk ki a vének közül, hat főt minden törzsből, és a törvénnyel együtt útra is bocsátottuk őket. Helyesen cselekszel, igazságos király, ha gondot viselsz róla, hogy a

férfiak, miután a könyveket lefordították, biztonságban hazatérhessenek. Jó erőt!"

47. Az első törzsből valók:[30] József, Ezékiás, Zakariás, János, Ezékiás, Elizeus. A másodikból: Júdás, Simon, Sámuel, Adeus, Mattathiás, Esklemiás. A harmadikból: Nehémiás, József, Theodosius, Bazeás, Orniás, Dakis.

48. A negyedikből: Jonatán, Abreus, Elizeus, Anániás, Khabriás... Az ötödikből: Izsák, Jákob, Jézus, Sabbateus, Simon, Lévi. A hatodikból: Júdás, József, Simon, Zakariás, Sámuel, Selémiás.

49. A hetedikből: Sabbateus, Sedékiás, Jákob, Izsák, Jésiás, Natteus. A nyolcadikból: Theodosius, Iasón, Jézus, Theodotos, János, Jonatán. A kilencedikből: Theophilos, Ábrám, Arsám, Iasón, Endémiás, Dániel.

50. A tizedikből: Jeremiás, Eleázár, Zakariás, Baneás, Elizeus, Dateus. A tizenegyedikből: Sámuel, József, Júdás, Jonates, Cháleb, Dósitheos. A tizenkettedikből: Izsáel, János, Theodosius, Arsám, Abietes, Ezékiel. Összesen hetvenkettő.

51. Ezt a választ kapta tehát levelére a király Eleázár hivatalától.

A király ajándékai

De mivel megígértem, hogy az ajándéktárgyaknak is leírását adom, most ebbe fogok bele. Hallatlan műgonddal készítették ugyanis őket, a király nem fukarkodott a pénzzel, s minden egyes mester munkáját maga fölügyelte. Így aztán semmit sem végezhettek hanyagul vagy találomra. Elsőnek az asztalról szólok.[31]

52. A király úgy óhajtotta, hogy roppant méretű legyen, de azt is megparancsolta, hogy tudakolják meg a helybéliektől, mekkora a már meglévő asztal,[32] mely a jeruzsálemi templomban van elhelyezve.

53. Amikor megmondták neki, megkérdezte, készíthetnék-e a az újat nagyobbra. Néhányan a papok közül és mások is azt válaszolták, hogy ennek semmi akadálya. Ő pedig kijelentette, hogy szeretne az eredetinél ötször nagyobbat csináltatni, de aggódik, hátha nem lehet majd használni a szertartásokon.

54. Mert nem arra vágyott, hogy csupán kiállítsák ajándékait azon a helyen, hanem sokkal jobban örült volna, ha a kötelező szertartásokat is az általa adományozott fölszerelést használva végzik el az arra hivatottak, az előírásoknak megfelelően.

55. „Hiszen a meglévő asztalt sem az aranyban való szűkölködés miatt csinálták kis méretűre, hanem minden valószínűség szerint – mondta – valamely

elvet követve határozták meg a méreteit. Ha más előírás lett volna, bizonyára nem fukarkodnak semmivel, ezért nem kell túlzásba esni, és a helyes mértéket túllépni."

56. Megparancsolta viszont, hogy használják föl a díszítésnek a művészetek által nyújtott minden változatosságát; magasztosan gondolkodott mindenben, s természetadta képessége volt ahhoz, hogy a dolgokat a maguk teljességében lássa maga előtt. Megparancsolta továbbá, hogy ahol az írás nem ad eligazítást, ott a szépséget tartsák szem előtt, amit pedig megszab, azt pontosan kövessék.

57. Az asztal hosszúsága két könyök, szélessége egy, magassága másfél könyök volt, s az egész tömör színaranyból készült,[33] vagyis nem valami kovácsolt fémlapot futtattak be arannyal.

58. A szélére körös-körül tenyérnyi szegélyt[34] és lekerekített pártázatot[35] csináltak, s mindhárom oldalára bámulatos domborművű kötélmintát vésték – ugyanis háromoldalú volt.

59. A mintákat mindhárom oldalon egyformára vésték, úgyhogy bármerre fordították, ugyanazon látványt nyújtotta. A pártázat asztallap felé lejtő részét is gyönyörűen megmunkálták, a külső oldal pedig a hozzá közeledőt igézte meg szépségével.

60. Két lapja kimagasodó élben találkozott, s mint mondtam, háromszöget alkotott, akármerre fordították is. A kötélminták közepébe végig drágakőberakásokat illesztettek, melyek egymással váltakozva utánozhatatlanul megalkotott fonatot formáztak.

61. Minden követ furaton keresztül, aranyszegeccsel erősítettek föl, hogy szilárdan legyenek rögzítve, a sarkokat meg kapcsokkal fogták össze.

62. A szegély mentén, a fölülről látható részre körös-körül ékkövekkel kirakott tojásmintát készítettek, kiemelkedő részei köré pedig sűrű bordás mintázatot vésztek, s ezek körben az egész asztalon szorosan követték egymást.

63. A tojásminta ékkőberakásai alá a mesterek gyümölcskoszorú-domborművet készítettek szőlőfürtökből, kalászokból, datolyából, olajbogyóból, gránátalmából és egyebekből. Miután a köveket az említett gyümölcsök formájára csiszolták, mindegyik fajtához a megfelelő színűt választva, aranyfoglalatba illesztették őket, mely az asztallap oldalán végig körbefutott.

64. A koszorú elkészítése után a tojásmintát, a bordás mintázatot és a többi domborművet az asztal másik lapján is megismételték, s ezáltal mindkét fele tetszés szerint használható lett, mert az asztallábak felőli részen is megtalálhatók voltak a vésetek és a pártázat.

65. Az asztallapra teljes hosszában négy ujjnyi[36] vastag tömör fémlemezt erősítettek, hogy abba illeszthessék a lábakat, melyek szögekkel és kapcsok-

kal voltak ellátva, s azokkal lehetett őket a szegélyhez rögzíteni, hogy bármelyik lapra essék is a választás, használható legyen, hiszen mindkettőt úgy munkálták meg, hogy ugyanazon látványt nyújtsa.

66. Ugyanezen asztalra meandermintát is véstek, s közepét számtalanféle pompás drágakővel rakták ki, karbunkulussal, smaragddal, ónixszal és sok másfajta páratlan szépségű kővel.

67. A meander mellé áttört mintázatú, bámulatos szalagdíszt remekeltek, mely középen rombusz formájú alakzatot vett föl; ebbe kristályt és úgynevezett borostyánkövet illesztettek, mely semmihez sem hasonlítható látványt nyújt a szemnek.

68. Az asztallábak fönt liliomfejben végződtek, mintha az asztal alatt liliomok hajladoznának, míg a szem számára látható részt fölfelé nyúló levelek borították.

69. A lábak padlóra támaszkodó része öklömnyi karbunkuluskőben végződött, szemmel láthatólag talapzatul szolgálva: ennek szélessége nyolcujjnyi volt, s a láb egész súlya ezen nyugodott.

70. Akanthusszal összefonódó borostyánt is mintáztak rá, mely mintegy a drágakőből kinőve fonta be az asztallábat, s még egy szőlővessző is körbetekeredett rajta ékkőből kirakott fürtökkel, egészen a felső részig. Mind a négy lábat ily módon munkálták meg, gondosan kidolgozva mindent s hallatlan mesterségbeli tudással oly híven követve a valóságot, hogy azt lehetett várni, ha szellő támad, megborzongatja a leveleket, olyan élethűen alakították ki az összes részletet.

71. Az asztal felületét, mint egy *triptychont*, három részre osztották, s fecskefarkú kapcsokkal oly tökéletesen illesztették össze, hogy az eresztékeket nemhogy meglátni, de még föllelni sem lehetett. A teljes asztallap vastagsága több, mint félkönyöknyi volt, úgyhogy az egész mű sok-sok talentumot megért.

72. Mert miután a király úgy döntött, hogy az eredeti méreteken semmit sem változtat, azt a pénzösszeget, mely egy nagyobb darab elkészítéséhez lett volna szükséges, egészében erre fordította, s óhaja szerint mindent bámulatosan és nagyszerűen készítettek el; művészetben utánozhatatlant, szépségben páratlant alkotva.

73. A vegyítőedények közül kettő aranyból volt: a talpától a közepéig mindkettőre pikkelymintát vertek, s a pikkelyek közepét mesterien ékkőberakással díszítették.

74. Fölötte egykönyöknyi magasságban ragyogó drágakövekkel ékes meander hirdette szépségével a műgondot, mellyel készítették. E fölött pedig, egészen az edény szájáig háló benyomását keltő, sávozott rombuszminta volt látható.

75. Középen nem kevesebb, mint négyujjnyi széles, váltakozó fajtájú kövekből kirakott pajzsocskák sorakoztak, mintegy teljessé téve a mű vakító szépségét. Az edények szájának szegélyére virágokkal és szőlőfürtökkel összefonódó liliomokat vertek körös-körül.

76. Így festettek hát e két mérőnél is öblösebb[37] aranyedények, míg az ezüstedények felülete olyan sima volt, mintha tükörnek készültek volna, s káprázatos módon a közeli tárgyak képét még a tükörnél is tisztábban adták vissza.

77. De nem is lehet a valósághoz híven elmondani, milyenek voltak e tárgyak, amikor elkészültek. Miután befejezték a munkát, és egymás mellé állították őket – először egy ezüstkratért, aztán egy aranyat, majd megint egy ezüstöt és megint egy aranyat –, azok együttesen szavakkal leírhatatlan látványt nyújtottak, s akik odajöttek, hogy megnézzék, nem tudtak elszakadni szemet gyönyörködtető ragyogásuktól.

78. Mert sokféle hatással nyűgöztek le: ha valaki az aranyedényeket nézegette, figyelmét folyton lekötötte valamely művészi részlet, és egyik ámulatból a másikba esett. Ha meg a kiállított ezüstkratérokra vetette tekintetét, bárhová is állt, körös-körül minden tündökölni látszott, még nagyobb elragadtatásba ejtve a szemlélőt, úgyhogy művészi tökélyüket leírni minden szó kevés.

79. Az aranycsészék közepére szőlőrepkényt, az edénykék szájára pedig mirtuszból, olajágakból és borostyánból font koszorút véstek, s kirakták drágakövekkel. A többi domborművet többfajta motívum szerint készítették, szinte vetélkedve abban, hogy mindent a király nagyobb dicsőségére végezzenek.

80. Száz szónak is egy a vége: ily roppant értékű és hallatlan művészi kivitelű kincseket sem a királyi kincstárban nem lehetett találni, sem másutt. Nem is kicsiny gondja volt rá a királynak, hiszen arra törekedett, hogy szépségük is híre-nevét öregbítse.

81. Sokszor még a közkihallgatásokat is elhanyagolta, és a mesterek között időzött,[38] azon való aggodalmában, hogy ama helyhez illő módon dolgozzanak, ahová műveiket majd küldeni fogják. Így aztán mindegyik mű fenségesre sikeredett; egyaránt méltóan a királyhoz, aki adományozta, s a főpaphoz, aki annak az országnak az első embere volt.

82. Óriási mennyiségű, szám szerint nem kevesebb, mint ötezer drágakövet használtak föl: nagyságuk is meglehetős volt, művészi megmunkálásuk pedig minden képzeletet fölülmúlt, úgyhogy a köveknek és a mesterek remeklésének értéke ötszörösen múlta fölül az aranyét.

83. Szükségesnek tartottam, ezért megadtam neked az ajándékok leírását. Elbeszélésem következő része az Eleázárhoz tett utazásunkról szól, előbb azonban magának az országnak a helyzetéről fogok beszélni. Amikor megérkeztünk arra a vidékre, megtekintettük a várost, mely egész Júdea közepén, egy magas hegyen terül el.

84. A pompás látványt nyújtó templomot a hegytetőre építették.[39] Három, hetven könyöknél[40] is magasabb falgyűrű veszi körül, nagyságuk és szélességük megfelel a templomépület arányainak, mindegyik lenyűgöző méretű, és hatalmas költséggel emelték őket.

85. Aztán a kapuról, a félfák ácsolatáról meg a roppant szemöldökfáról is látni lehetett, hogy nem sajnálták a pénzt az építkezéshez.

86. A kárpit[41] mintázata mindenben a kapuéhoz volt hasonló, s a lengedező szellő a szövetet állandó hullámzásban tartotta, tudniillik a padló fölött belekapva egészen a felső részig dagasztotta, olyan kellemes látvánnyal szolgálva, hogy alig lehetett otthagyni.

87. Az oltárt a helyiséghez és a rajta bemutatott égőáldozatokhoz méretezve építették, s hozzá enyhén emelkedő út vezetett a papok számára, akik az áldozat bemutatásakor bokáig érő lenköntösbe burkolóztak.[42]

88. A templom homlokzata keletre, hátsó része nyugatra néz. Az egész padló mozaikkal van kirakva, és a megfelelő helyek felé lejt, hogy a víz, mely az áldozati állatok vérének lemosására szolgál, lefolyhasson. Ünnepnapokon ugyanis sok ezer jószágot szoktak föláldozni.

89. Kimeríthetetlen vízkészletek állnak rendelkezésre,[43] mivel bent a templomban is fakad egy természetes, bővízű forrás, s mint elmagyarázták, csodálatos és leírhatatlan víztárolóik is vannak a föld alatt, a szentély alapzata körül öt stadionnyi körzetben, s ezek mindegyikébe számtalan csövön át gyűlik össze a víz minden irányból.

90. A tartályokat és a vezetékeket ólommal ágyazták a padlózatba és a falakba, s erre még jó adag mészhabarcsot is öntöttek, igen alapos munkát végezve. Az oltár alapzata rejtette a vízvezeték nyílásait; senki sem láthatta őket, csak az áldozópapok: jeladásukra szempillantás alatt minden megtisztult az áldozati állatok fölgyülemlett vérétől.

91. Magam is megtapasztalhattam, hogy milyenek e víztárolók, elmondom, hogyan. Elvittek a városon kívül több mint négy stadion távolságra, s egyhelyütt arra bíztattak, hajoljak a földre, és hallgassam meg a morajlást, mely az egybeömlő víz zubogásából támad. Úgyhogy, mint mondtam, fogalmat alkothattam a tárolók jókora méreteiről.

92. A papok áldozati szolgálata fölülmúlhatatlan: mind a hozzá szükséges erőkifejtés, mind a megkövetelt rend és csöndesség tekintetében. Mindegyik önállóan végzi hallatlanul fáradságos munkáját, s mindegyik a rá kirótt feladatot látja el. Szünet nélkül végzik szolgálatukat: ki a fáról gondoskodik, ki az olajról, ki a búzalisztről, ki pedig az illatosító szerekről, megint mások a húst égetik, roppant testi erőről téve tanúbizonyságot.

93. Mindkét kezükkel megragadják a borjúcombokat, melyek egyenként is több, mint két talentumot[44] nyomnak, lenyűgöző módon emelik a megfelelő magasságba, és tévedhetetlen biztonsággal helyezik föl az oltárra. De hasonlóképpen csodálatra méltó a birkák és kecskék súlya és vastagsága is. Mert akiknek ez a tisztük, a szeplőtelen és kivételesen kövér állatokat válogatják ki, s aztán olyanformán végzik az áldozatot, ahogy elmondtam.

94. Pihenésükre külön helyiség szolgál, ahol leülhetnek azok, akik éppen szünetet tartanak. Mikor helyet foglalnak, a várakozók közül néhányan máris készségesen fölkelnek, pedig nincs meghatározva, hogy milyen sorrendben lássák el a szolgálatot.

95. A templomban teljes csönd honol, azt lehet gondolni, hogy egy lélek sincs jelen, holott közel hétszáz pap[45] végzi a szertartást, nem is beszélve az áldozati barmokat fölvezetők sokaságáról – de mindent szent félelemben és a hatalmas Istenhez méltón végeznek.

96. Igen nagy ámulatba estünk, mikor megpillantottuk a szertartáson Eleázárt, papi öltözékének[46] fensége miatt: az általa viselt köntöst ugyanis drágakövek díszítették, szegélyén pedig különös dallamot csilingelő aranycsengettyűk[47] váltakoztak csodálatos színű gránátalmákkal és virághímzésekkel.[48]

97. Derekán varázslatos színekkel hímzett övet[49] viselt, mellén pedig az úgynevezett kinyilatkoztatás melltáskáját,[50] melyet tizenkét különböző fajtájú, aranyba fogalt ékkő díszített,[51] rajtuk a tizenkét törzs főinek nevei[52] az eredeti sorrendben, s mindegyik leírhatatlan ragyogással tündökölt saját természetes színében.

98. Fején az úgynevezett főpapi süveget[53] hordta, azon pedig a semmihez sem hasonlítható mitrát[54] s homlokán a megszentelt diadémot[55], közepén a dicsőséggel teljes aranylapocskával[56], melyre szent betűkkel[57] Isten neve van fölvésve – mert méltónak találtatott, hogy a szertartáshoz magára öltse ezeket.

99. Mindennek látványa olyan rettenetet és megdöbbenést kelt, hogy az ember azt gondolná, egy másik világba csöppent. S meggyőződésem, hogy bárki, aki megtekinti mindazt, amiről beszéltem, megrökönyödik és kimondhatatlan ámulatba esik lelkében megindulva a szentségtől, amelyet ott a legkisebb részlet is áraszt.

100. Hogy mindennel alaposan tisztába jöjjünk, fölmentünk a várossal szomszédos fellegvárba, s onnan néztünk szerteszét.[58] Ez ugyanis egy igen magas helyen fekszik, és számos bástyával van megerősítve, melyeket roppant kövekből emeltek, mint megtudtuk, a szentély környékének védelmére,

101. hogy támadás, belső zavargások vagy ellenséges betörés esetén senki a szentélyt övező falakon belülre ne juthasson. A fellegvár bástyáit dárdavetőgépekkel és sokféle hadi szerkezettel szerelték föl, s helyzetük révén az említett körfalak fölé magasodnak,

102. máskülönben pedig a helyőrség a legkipróbáltabb férfiakból áll, akik már fényes tanújelét adták a hazájuk iránt való hűségüknek, s ezeknek nem is volt szabad a fellegvárat elhagyniuk, csak ünnepek alkalmával, akkor is csak egymást váltva, s nem is engedhettek be senkit.

103. Még ha elöljárójuk[59] ad is ki engedélyt egynémely látogatónak a hely megtekintésére, azt is igen szigorúan megvizsgálják: így történt ez a mi esetünkben is. Mert bár csak ketten voltunk, és fegyvert sem viseltünk, alig akartak beengedni minket az áldozati szertartásra.

104. Elmondták, hogy esküjük köti őket, ugyanis mindnyájan esküt tettek, hogy – bár ötszáz főt számlálnak – öt embernél többet be nem bocsátanak, s ehhez hajthatatlanul tartaniuk kell magukat. Hiszen a szentély egyetlen oltalma a fellegvár, s alapítója is azért erősítette meg ennyire, hogy annak védelmét szolgálja.

105. A város maga közepes nagyságú, amennyire föl lehet becsülni, kerülete mintegy negyven stadion[60] lehet. A bástyák elhelyezkedése a színházak alaprajzát idézi, akárcsak az őket összekötő utak, melyek közül a szokásos módon némelyik följebb, némelyik alacsonyabban húzódik, s egyiktől a másikig keresztutak vezetnek, lévén a terület lejtős, mert hiszen a város hegyre épült.

106. Az utcákat lépcsők kötik össze, vannak, akik fönt, vannak, akik alant járják útjukat,[61] s jártukban-keltükben, amennyire csak lehet, elhúzódnak egymástól a megtisztulás alatt lévők miatt, nehogy véletlenül olyasvalakit érintsenek meg, akit nem szabad.

107. Őseik nem oktalanul cselekedtek, amikor a várost mértéktartó arányok szerint építették föl, hanem nagyon is bölcsen gondolkodtak. A vidék ugyanis nagy kiterjedésű és virágzó, s akár síkság, mint a Samáriának nevezett tájék vagy az Idumea földjével határos környék, akár hegyes-völgyes, mint a központi fekvésű területek, igen nagy szorgalommal művelik a földet, hogy fáradozásuk által jó terméshez jussanak. Ezért aztán az említett vidékeken mindenféle termény bőségben terem.[62]

108. A nagy és ennek megfelelően gazdag városok népesek szoktak lenni, a vidék megművelését azonban elhanyagolják, hiszen szíve mélyén mindenki a kellemes dolgokhoz vonzódik, s minden ember természeténél fogva a könnyű életre hajlik.

109. Ez történt Alexandriában, mely nagyságával és jólétével minden várost messze fölülmúl. Mert, akik vidékről a városba látogattak, huzamosabb időre ott is maradtak, a földművelés meg ebek harmincadjára jutott.

110. Ezért a király, hogy elejét vegye megtelepedésüknek, elrendelte, hogy húsz napnál tovább nem tartózkodhatnak a városban. A bírákat pedig írásban utasította: ha valamely falusi embert törvény elé idéznek, öt napon belül meg kell hozni az ítéletet.

111. Mivel igen komolyan vette a dolgot, minden körzetbe kerületfelügyelőket[63] és őket segítő hivatalnokokat állított, hogy a földművesek és ügynökeik[64] üzleti ügyekkel foglalatoskodva el ne apasszák a város ellátását, értem ezalatt a földművelésből származó bevételeket.

112. Azért tértem ki erre, mert maga Eleázár magyarázta el nekünk igen szépen a fönt elmondottakat. Náluk a földművesek munkaszeretete bámulatos. A táj sűrűn be van ültetve olajfákkal, gabonával, zöldségfélékkel, sőt szőlőben és mézben is gazdag. A gyümölcsfáknak és a datolyapálmáknak se szeri, se száma, a lábasjószágok minden fajtája tömérdek, a legelők dúsak.

113. Helyesen ismerték föl, hogy a vidéknek sűrű népességre van szüksége, s a lakosságot arányosan osztották el a város és a falvak között.

114. Az arabok nagy mennyiségben szállítanak fűszereket, drágaköveket és aranyat. Mert az ország a kereskedelemre nézve is rendkívül kedvező helyen fekszik, a városban pedig virágzik az ipar,[65] úgyhogy nem szorulnak rá arra, hogy bármit is a tengerentúlról hozzanak be.

115. Vannak azután kitűnő fekvésű és jól fölszerelt kikötőik,[66] mint Askalon, Joppe és Gáza vagy Ptolemais, amelyet még a király alapított. Mindezen helyekhez képest az ország központi helyzetű, és nincs is tőlük túlságosan messze. A föld mindent bőségesen megterem, mert mindenfelé gazdag vizekben és a természeti csapásoktól is védett.

116. Keresztülfolyik rajta a Jordánnak nevezett folyó, mely soha ki nem szárad. Az ország eredeti területe nem kevesebb, mint hatmillió arúra[67] volt – később aztán a szomszédos népek is megvetették rajta a lábukat –, s hatszázezer ember[68] élt benne, fejenként száz arúrányi[69] területet birtokolva. Aratás idején a folyó, miként a Nílus, megárad[70], és a földeket bőségesen megöntözi, majd

117. Ptolemais környékén egy másik folyóba ömlik, az pedig a tengerbe. Más folyók, az úgynevezett zuhogók a hegyekből lezúdulva Asdod és Gáza vidékét veszik körül.

118. Az országot mintegy természetes erődítésként sziklás hegyvidék övezi, melyen csak szakadékokkal és meredek vízmosásokkal övezett szorosok vezetnek keresztül, így lerohanni nehéz, nagyszámú hadsereg számára meg egyenesen megközelíthetetlen.

119. Beszéltek nekünk arról is, hogy Arábia hegyeiben régebben rézés vasbányáik[71] is voltak. A perzsa uralom idején azonban fölhagytak a bányászattal, mert az akkori vezetők azt a hamis jelentést tették, hogy kiaknázásuk nem jövedelmez és költséges is,

120. nehogy az említett bányák a környék elpusztítására okot szolgáltassanak, s nehogy a perzsák idegen kézre adják azokat, miután ürügyet nyertek a vidék megszállására: nos hát ezért tettek hamis jelentést.

Főbb vonalakban elmondtam hát neked, kedves fivérem, mindazt, amit az országról tudni kell. Most pedig a fordítás történetére térek át.

Eleázár elbúcsúzik a vénektől

121. Eleázár kiválasztotta azokat a nemes jellemű, nagy műveltségű és előkelő származású férfiakat, akik nemcsak a zsidó irodalomban voltak járatosak, hanem a görögben[72] is alaposan elmélyedtek,

122. követségben ügyesen forgolódtak, és készen is álltak erre, amikor csak a szükség úgy hozta, kitűnő adottságaik voltak ahhoz, hogy a törvényről beszélgessenek és vitázzanak, mindig a középutat keresve[73] – mert hiszen ez a leghelyesebb –, gondolkozásmódjuk pedig mentes volt minden darabosságtól és bárdolatlanságtól, de az is távol állt tőlük, hogy fennhéjázóan viselkedjenek vagy másokat lenézzenek; udvariasan társalogtak, szívesen meghallgattak mindenkit, és szívesen is válaszoltak – mindegyik ezekben jeleskedett, ebben versengtek egymással, egyszóval mindannyian méltóak voltak elöljárójukhoz és annak emelkedett jellemehez.

123. Látni is lehetett, mennyire szeretik Eleázárt, mert igen nehezen váltak meg tőle, s ő is tőlük, s bár írt a királynak, hogy gondoskodjék biztonságos hazatérésükről, még Andreast is sokszor kérte, hogy amennyire tőlünk telik, legyünk segítségükre.

124. Amikor biztosítottuk, hogy jó szívvel fogunk viseltetni irántuk, megjegyezte, hogy ennek ellenére nagyon aggódik miattuk, mert tudja, a király a nemes dolgok iránti rajongásában semmit sem tart olyan fontosnak, mint hogy

a világ minden tájáról maga köré gyűjtse a kimagasló szellemű és műveltségű embereket.

125. Magam is hallottam a király ama szellemes mondásáról, hogy akkor élvezi majd birodalma a legnagyobb biztonságot, ha igazlelkű és bölcs férfiak veszik őt körül, mert az ilyen barátok őszintén törekszenek hasznára válni tanácsaikkal; az Eleázár által küldött követek pedig kétségkívül ilyenek voltak.

126. Esküdözött is, hogy ő ugyan el sem engedné őket, ha erre valami más, személyes érdek miatt volna szükség, csupán azért bocsájtja útra e férfiakat, hogy minden honfitársuk közös javát mozdítsák elő.

127. Az igaz élet ugyanis a törvény megtartásában áll,[74] s ezt sokkal könnyebb megvalósítani hallás, mint olvasás által. Az ilyen és hasonló kijelentéseiből világossá vált, hogy miként érez irántuk.

Eleázár beszéde a törvényről[75]

128. Érdemes röviden megemlékezni a kérdéseinkre adott magyarázatairól is, mert úgy vélem, sokan kíváncsiak a törvény azon tételeire, melyek az ételekről, italokról és a tisztátalannak tartott állatokról rendelkeznek.

129. Arról faggattuk ugyanis, hogy ha minden teremtmény egyazon eredettel bír, miért tartják mégis némelyiket tisztátalannak és ehetetlennek, némelyiket meg egyenesen érinthetetlennek – mert ha a törvény sok esetben a merevségig szigorú, ezekben a dolgokban kétszeresen is az –, nos hát, e kérdésünkre Eleázár a következő fejtegetésbe fogott:

130. – Magad is tapasztalhatod, hogy az életmód és a körülmények milyen nagy hatást gyakorolnak ránk: silány környezetben az ember elzüllik és nyomorultul tengődik egész életében, míg ha bölcs és értelmes társak között él, kiemelkedik a tudatlanságból, és a helyes útra tér.

131. A mi törvényszerzőnk elsőnek az istenfélelem és az igazságosság elveit állapította meg, s mindenről részletes tanítást adott, nemcsak tiltások, hanem előírások által, megmutatva a romlást és a büntetést is, mellyel Isten a vétkeseket meglátogatja.[76]

132. Magyarázatát azzal kezdte, hogy egyetlen Isten van, minden az ő erejéből jön létre, hatalma betölti a világot, és nem marad előtte rejtve semmi, amit az emberek a földön titokban cselekszenek, hanem bárki bármit tesz vagy a jövőben tenni akar, nyilvánvaló őelőtte –

133. mindezt alaposan elmagyarázva és világosságra hozva bebizonyította, hogy semmit sem lehet Isten elől elrejteni,[77] még a gonosztett puszta szán-

dékát sem, az elkövetett bűnökről nem is beszélve, majd pedig rámutatott, hogy a törvény teljességét Isten ereje hatja át.

134. Ebből kiindulva kifejtette, hogy rajtuk kívül az egész emberiség sok isten létezésében hisz, pedig maguk is jóval hatalmasabbak azoknál, akiket oktalanul imádnak.

135. Kő- és faszobrokat csinálnak,[78] és azt állítják, hogy ezek olyasvalakik képmásai, akik valami, az életre nézve hasznos dolgot találtak föl,[79] földre vetik magukat előttük, s közben épphogy ki nem böki szemüket e képmások érzéketlensége.

136. Ha meg azért lesz valakiből isten, mert valamit föltalált, ez a dőreségek teteje: hiszen csupán a teremtésben található elemekből szerkesztettek össze valamit, s megmutatták, mire használható, de magukat az alkotóelemeket nem ők hozták létre,

137. ezért balgaság és hiábavalóság az ilyeneket isteníteni. Hiszen manapság is sokan vannak, akik még agyafúrtabbak és tanultabbak is a régi embereknél, mégsem rohanunk leborulni eléjük. S azok számítanak a legbölcsebbeknek a görögök között, akik ezeket a koholt meséket kieszelték.

138. De mit szóljunk akkor az egyiptomiak és a hozzájuk hasonlók egetverő ostobaságához, akik állatokba, leginkább csúszómászókba és vadakba helyezik hitüket, előttük hajbókolnak és áldoznak, akár élnek azok, akár már megdöglöttek.

139. – Jól tudta mindezt a mi bölcs törvényszerzőnk, mivelhogy Isten mindennek átlátására képessé tette, s áttörhetetlen sáncokkal és ércfalakkal vett körül bennünket, hogy semmiben se közösködjünk az idegen nemzetekkel, testünket-lelkünket tisztán megőrizve és távoztatván magunktól a hiábavaló babonákat, az egyetlen és mindenható Istent imádjuk egyedül az egész teremtésben.

140. Ezért Egyiptom főpapjai, akik sok mindent megvizsgáltak, és sok dologban járatosak, Isten embereinek neveznek minket.[80] Ez pedig senki mást nem illet meg, csak az igaz Isten imádóit, a többieket legföljebb az evés, ivás, cicomázkodás embereinek lehetne hívni,

141. hiszen minden gondolatuk ezek körül forog. A mi népünknél mindezek semmit sem számítanak, hanem egész életünket az Isten hatalmán való szemlélődés tölti ki.

142. S hogy semmivel be ne szennyezzük magunkat, s a hitványakkal való érintkezés rossz útra ne térítsen bennünket, mindenfelől tisztaságot követelő előírásokkal kerített körül, az evésre, ivásra, érintkezésre, hallásra és látásra nézve egyaránt.

143. S bár általában véve, természete szerint minden teremtmény egyforma, hiszen egy és ugyanazon hatalom igazgatja őket, mégis minden esetben mély értelme van annak, hogy mitől kell őrizkednünk és mivel élhetünk. A világosság kedvéért egy-két példa kiragadásával magyarázom ezt el neked.

144. Mert nehogy ama hamis vélekedésre juss, hogy az egerek, menyétek és hasonlók[81] miatt hozott Mózes oly aprólékos rendelkezéseket: éppenséggel az igazságosság érdekében rendezett el mindent oly magasztos módon, hogy szent szemlélődésre és erkölcsi tökéletesedésre ösztönözzön.

145. Hiszen a szárnyasok, melyeket elfogyaszthatunk, szelídek és kivételesen tiszták, gabonával és növényekkel táplálkoznak, miként a galambok, gerlék, sáskák,[82] foglyok és egyéb effélék.

146. A tiltott madarak között pedig azokat találod, melyek vadak, húsevők, erőszakkal a többi fölé kerekednek és galádul az említett szelíd szárnyasok húsából lakmároznak, sőt a bárányokat, gödölyéket is elragadják, a halottakat meg, de még az élő embereket is, meggyalázzák.

147. Mintegy intő jelet állított tehát, mikor ezeket tisztátalannak nevezte,[83] azoknak, akik számára a törvényt meghozta, hogy szívükben igazak legyenek, erejükben bizakodva mások fölött ne hatalmaskodjanak, semmit másoktól el ne ragadjanak, hanem igazságban éljék életüket, hasonlóképpen az előbb említett szelíd égi jószágokhoz, melyek a föld által meghozott növényekkel táplálkoznak, s nem törnek holmi tirannusként a velük egyívásúak elveszejtésére.

148. Ilyen példákkal intette törvényhozónk az értelmes embereket, hogy legyenek igazságosak, s erejükben bízva ne nyomjanak el másokat.

149. S ha a mondott állatokat ártó hajlandóságaik miatt még megérintenünk sem szabad, hogy ne őrizkednénk minden lehető módon attól, hogy erkölcseinkben hozzájuk alacsonyodjunk?

150. Tehát minden rendelkezésébe, amely megengedi számunkra akár ezek, akár a lábasjószágok fogyasztását, valamilyen erkölcsi tanítást rejtett. Így a villás paták és a hasított körmök azt példázzák, hogy cselekedeteinkben az erényt szem előtt tartva kell határoznunk.[84]

151. Hiszen egész testi erőnk és összes tevékenységünk vállainkon és lábunkon nyugszik. Így az ebben rejlő jelkép által arra késztet bennünket, hogy mindenben az igazságosságnak megfelelően válasszunk és cselekedjünk; annál inkább, mert mi a többi embertől különválasztattunk.

152. Másutt az emberek nagy része vétkes viszonyban élve saját magát szennyezi be, nagy bűnt követve el ezáltal, s egész vidékek, városok még hivalkodnak is vele. De nem elég, hogy az azonos neműekhez vonzódnak, be-

mocskolják még saját szülőanyjukat, lányaikat is. Mi azonban ezektől különválasztattunk.

153. Akiben pedig megvan a megkülönböztetés említett tulajdonsága, azt törvényhozónk szerint az emlékezés képessége is jellemzi. Mert minden hasított körmű jószág egyben kérődző is,[85] s ez az értők számára világosan utal az emlékezetre.

154. Hiszen a kérődzés nem egyéb, mint az életre és a keletkezésre való emlékezés, s az életet, mint tudjuk, a táplálék tartja fönn.

155. Amiért is ekként szólít minket az Írás[86] által az, aki ezt mondja: „Megemlékezzél a te Uradról, aki nagy és csodálatos dolgokat művelt teveled."[87] S ha meggondoljuk, valóban nagyszerű és lenyűgöző mindenekelőtt a test fölépítése, a táplálék befogadása és minden egyes testrész külön-külön,

156. de még inkább az érzékek elrendezése, az értelem tevékenysége és láthatatlan működése, cselekedeteinkben megnyilvánuló gyorsasága s a mesterségekben megmutatkozó találékonysága, mely végtelen bölcsesség bélyegét hordja magán.

157. Azért arra int bennünket, hogy el ne feledjük: mindezt isteni hatalom és gondviselés tartja fönn, s meghagyta, hogy mindenütt és minden időben szüntelenül megemlékezzünk a hatalmas és megtartó Istenről.

158. Azt is megparancsolta, hogy étellel-itallal csak akkor éljünk, ha előbb már fölajánlottuk. Még ruháinkra is emlékeztető jelet tétetett, s elrendelte, hogy a kapukra és ajtófélfákra szent igéket[88] írjunk, melyek Istenre emlékeztetnek minket,

159. és azt is félreérthetetlenül megparancsolta, hogy kezünkre jelet kössünk,[89] világosan utalva rá: mindenben igazságosan kell cselekednünk, eszünkben tartván teremtmény voltunkat, mindenekelőtt pedig az istenfélelmet.

160. Meghagyta továbbá, hogy mikor nyugovóra térünk és fölserkenünk, Isten alkotásairól elmélkedjünk, nem csupán szavakban, hanem értelmünkkel nyomon követve az átalakulást és a dolgok egymásra következését, ahogy álomba merülünk, majd fölébredünk, hogy bizony isteni és fölfoghatatlan ezeknek a váltakozása.

161. Abból, amit a hasított körmökről és a kérődzésről eléd tártam, az is világossá válhatott számodra, milyen mély értelme van a megkülönböztetésnek és az emlékezésnek. Hiszen nem találomra, a lélekben véletlenszerűen fölmerülő gondolatokból alkották meg törvényeinket, hanem az igazság szellemében, hogy a helyes értelemre figyelmeztessen.

162. Részletesen megállapítva az evésre, ivásra, érintkezésre vonatkozó szabályokat, arra int bennünket, hogy semmit se cselekedjünk vagy hallgassunk meg oktalanul, s a szavak hatalmát se fordítsuk gonoszságra.

163. Ugyanezen elv lelhető föl az állatokkal kapcsolatos előírásokban is. Az egér, a menyét ugyanis, meg a hozzájuk hasonlatosak, melyeket fölsorol, kártékony természetűek.[90]

164. Az egerek mindent beszennyeznek és tönkretesznek, nemcsak azt, amit fölfalnak, hanem amire csak cudarul rávetik magukat, az ember számára mindenestül hasznavehetetlenné válik.

165. A menyét pedig ritka fura fajzat, s a mondottak mellett van még egy igen tisztátalan tulajdonsága: tudniillik a fülén keresztül fogan, és a száján át kölykezik.

166. Csakúgy az embereknél is tisztátalan az ehhez hasonló szokás: mert amiről hallomásból tudomást szereznek, annak szavaikkal újra testet adván romlásba visznek másokat, s nem közönséges tisztátalanságot művelve magukat is bemocskolják az istentelenség piszkával. Igen jól teszi a ti királyotok, hogy az ilyeneket, mint hallom, elveszejti.

167. Ekkor közbeszóltam: – Gondolom, a följelentgetőkre célzol. Mert ő mindenkor kínokkal és gyötrelmes halállal sújtja az efféléket. Eleázár pedig: – Bizony, róluk beszélek, hiszen istenkáromlás mások veszte után szimatolni.

168. Nekünk a törvény azt parancsolja, hogy senkinek ne ártsunk se szóval, se cselekedettel.[91] Abból pedig, amit röviden előadtam neked, láthatod, hogy a törvény előírásainak mértéke az igazságosság, s az írás semmiben sem rendelkezik hebehurgyán vagy badar mesékre alapozva, hanem hogy egész életünkben, minden tettünkben igazságosak legyünk az emberekkel szemben, megemlékezvén a hatalmas Istenről.

169. Az élelemről, a tisztátalan csúszómászókról és állatokról szóló szabályok s egyáltalán a törvény teljessége az igazságosság és az emberek közti helyes együttélés elveit mutatja meg.

170. Nagyon is úgy tűnt nekem, hogy Eleázár védőbeszéde minden tekintetben megállta a helyét. Az áldozati üszőkről, kecskékről, kosokról még azt is elmondta, hogy a gulyákból és nyájakból a szelídeket kell kiválasztani és föláldozni, a szilajokat pedig semmi szín alatt sem, nehogy a fölajánló önhittségbe essen, miként a törvényhozó is figyelmezteti őket. Mert aki áldozik, lelkének minden hajlamát is fölajánlja.

171. Úgy vélem, érdemes volt beszámolnom erről a beszédről: a törvény szentsége és természetes bölcsessége miatt tártam mindezt eléd, Philokratés, mivelhogy fölöttébb tudnivágyó vagy.

A vének fogadása Alexandriában

172. Eleázár tehát, miután áldozatot mutatott be, kiválasztotta a férfiakat, és tömérdek ajándékot készített össze a király számára, aztán erős kísérettel útnak indított bennünket.

173. Amikor megérkeztünk Alexandriába, a királynak tüstént jelentették, hogy megjöttünk. Bebocsáttatván az udvarba, Andreas meg én, barátságosan üdvözöltük, s átadtuk neki Eleázár levelét.

174. Ő pedig oly fontosnak tartotta a küldöttekkel való találkozást, hogy megparancsolta: az összes hivatalos személy távozzék, s a férfiakat bocsássák be.

175. Ezen aztán mindenki elképedt, hiszen a bevett szokás szerint a hivatalos kihallgatásra érkezőknek öt napot kellett várakozniuk, mire színe elé járulhattak, a királyok és a számottevőbb városok követei meg harminc nap alatt sem egykönnyen jutottak be az udvarba – azonban úgy vélte, a most érkezettek több tiszteletet érdemelnek, urukat is igen nagyra tartotta, úgyhogy mindenkit, akit fölöslegesnek gondolt, eltávoztatott, s föl-alá sétálva várta, hogy vendégeit köszönthesse.

176. Amikor beléptek az ajándékokkal és a finom pergamentekercsekkel, melyekre a törvény volt följegyezve aranyozott héber betűkkel, s melyek oly csodálatosan voltak megmunkálva, hogy az összeillesztésnek még a nyomát sem lehetett észrevenni, nos, amint a király megpillantotta a férfiakat, azonmód a könyvekről kezdett kérdezősködni.

177. Ahogy a tekercseket[92] kivették tokjukból, és a pergament legöngyölítették, hosszú ideig némán állt előttük, majd vagy hétszer is leborulva így szólt: – Köszönöm nektek, férfiak, még inkább annak, aki küldött benneteket, de leginkább Istennek, akitől e kinyilatkoztatás származik.

178. S mikor a vendégek és a többi jelen lévő egyszerre és egyhangúlag fölkiáltottak: „Üdv neked, király!" –, túlcsorduló örömében sírásra fakadt. Mert bizony a lélek fölajzottsága és a jószerencse közepette túláradó tisztelet előcsalja a könnyeket.

179. Megparancsolta, hogy tegyék el a tekercseket, s csak ezután üdvözölte a férfiakat: – Úgy illett, istenfélő emberek, hogy előbb a könyvek előtt hódoljak, melyek kedvéért idehívattalak benneteket, s csak utána nyújtsam nektek jobbomat. Ezért tettem hát így.

180. Jeles nap számunkra érkezéstek napja, s életünk végéig meg fogjuk ünnepelni: történetesen egybeesik az Antigonos fölött aratott tengeri győzelmünk[93] évfordulójával. Ezért ma a társaságotokban fogok lakomázni.

181. Minden, amire csak szokásaitok megtartásához szükségetek lehet, rendelkezésetekre fog állni, és veletek tartok én is. Miután ők mindezt örömmel fogadták, meghagyta, hogy a legjobb lakosztályokat jelöljék ki számukra a fellegvár közelében, és készítsék elő a lakomát.

182. A király főintézője, Nikanór, Dórotheosért küldetett, aki a zsidó követek felelőse volt, és megparancsolta neki, hogy mindegyik vendégnek álljon rendelkezésére. Mert a király, mint még manapság is láthatod, úgy szervezte meg, hogy minden város számára, mely sajátos szokásokkal élt ételben, italban és szállás tekintetében, külön tisztviselőt állított, s ezek mindent a szokásaikhoz igazítva rendeztek el, valahányszor csak követségben jártak a királynál, hogy semmitől sem zavartatva kellemesen tölthessék idejüket.

183. Tehát Dórotheos, ez a roppant lelkiismeretes ember volt az ő felelősük. Minden ingóságot, ami csak rendelkezésére állt, és az efféle fogadásokhoz félre volt téve, a lakoma helyére vitetett. A kereveteket két sorba rendezte a király utasítására, ő ugyanis úgy rendelkezett, hogy vendégeinek fele a jobbján foglaljon helyet, fele meg vele szemben, mert semmit sem mulasztott el, amivel a férfiakat megtisztelhette.

184. Amikor helyet foglaltak, megparancsolta Dórotheosnak, hogy mindent a Júdeából érkezettek szokásaihoz igazodva végezzenek. Ezért, mellőzve az áldozati hírnököket, áldozópapokat és másokat, akik az imádságot mondani szokták, Elizeust, a legidősebb papot kérte föl a jelenlévők közül imára. Ő pedig fölállt, és a következő emlékezetes szavakat mondta:

185. – Bővelkedjél, király, az összes javakban, amit a mindenható Isten megalkotott. Halmozzon el áldásaival téged, feleségedet, gyermekeidet és barátaidat, amíg csak éltek.

186. Alighogy befejezte, kitört a szűnni nem akaró taps, és örömteli kiáltások zaja vegyült belé. Majd a föltálalt étkek élvezetének szentelték magukat; a fölszolgálás során mindent Dórotheos utasításai szerint végeztek, s ott segédkeztek a király apródjai[94] és legkedveltebb hívei is.

Asztali beszélgetések[95]

187. A lakoma szünetében, kihasználva az alkalmas időt, a király megkérdezte a hozzá legközelebb ülőtől – ugyanis életkor szerint határozták meg az ülésrendet –, hogyan tarthatná meg királyságát mindvégig fogyatkozás nélkül.

188. Az egy pillanatra elgondolkozott, majd így válaszolt: – Leginkább azzal biztosíthatod hatalmadat, ha az örökké könyörületes Istent választod pél-

daképedül. Mert ha nagylelkű vagy, s a gonoszokat a megérdemeltnél enyhébben fenyíted, eltéríted a bűntől, és megbánásra hajlítod őket.

189. A király megdicsérte, majd a következő vendéghez fordult, és megkérdezte tőle, miképpen vihetné minden dolgát sikerre. Ő azt felelte, hogy mindig helyesen fog cselekedni, ha mindenben az igazságosságot tartja szem előtt, megfontolván, hogy Isten előtt minden gondolat nyilvánvaló, „s ha az istenfélelmet veszed vezérlő elvedül, nem hibázol semmiben".

190. Igen nagy tetszéssel fogadta a választ, majd a következőtől megkérdezte, mivel nyerheti el barátai jóindulatát. Ő ezt felelte: – Azzal, ha látják, milyen odaadóan gondoskodsz a sokaságról, mely fölött uralkodol. S ha megtekinted, hogy Isten mennyi jót tesz az emberi nemzetséggel, gondoskodván testi egészségéről, táplálékáról és minden egyébről a kellő időben, magad is ekként fogsz cselekedni.[96]

191. Ezzel is fölöttébb egyetértett, s a következőt arról faggatta, hogy a kihallgatások és ítélkezések során hogyan nyerhetné el még azok elismerését is, akik ügyükkel kudarcot vallottak. Ő így válaszolt: – Ha mindenkihez egyformán szólsz, ha nem kevélykedel, és a vétkesekkel szemben sem fitogtatod hatalmadat.

192. Így fogsz tenni, ha Isten munkálkodására tekintesz: ő az érdemesek fohászait beteljesíti, a balszerencséseket pedig álmokkal vagy baljós események által figyelmezteti a rájuk leselkedő veszélyre, s nem vétkük mértéke vagy erejének mérhetetlensége szerint sújt le rájuk, mert szerfölött irgalmas.

193. A király elismerő szavakkal illette, majd a soron következőt kérdezte: hogyan válhat a hadviselésben legyőzhetetlenné? Az így szólt: ha nem a sokaságban bízik, sem seregeinek erejében, hanem mindenben igazságosan cselekszik, és szüntelenül Istent hívja segítségül, hogy vigye sikerre vállalkozásait.

194. Ezt is egyetértőleg fogadta, s másikat kérdezett: hogyan ébreszthet félelmet ellenségeiben? Ő pedig így felelt: ha népes hadsereg és nagy katonai erő birtokában is tudja, hogy mindez hiábavaló, s döntő és tartós győzelmet nem lehet velük kivívni. Mert Isten is késedelmességgel, de hatalmát megmutatva tartja rettegésben a szíveket.

195. Őt is megdicsérte, majd a következőhöz fordult: mi lehetne életére nézve a legüdvösebb? Az ezt mondta: annak belátása, hogy Isten hatalma korlátlan, s legnagyobb tetteinkben sem magunk valósítjuk meg terveinket, hanem a mindenható Isten vezérel és visz mindent teljesedésbe.

196. – Jól beszélsz! – kiáltotta a király, s másikat kérdezett: miképpen tarthatja meg birodalmát épségben, s hagyhatja végül utódaira csorbítatlanul? Az ezt mondta: – Ha szüntelenül kéred Istent, hogy az elkövetkezőkben mindig

helytálló megfontolások szerint cselekedj, az öröködbe lépőket pedig arra inted, hogy se a dicsőségtől, se javaik bőségétől meg ne szédüljenek, mert mindezek Isten ajándékai, és nem saját maguk által emelkedtek mindenki más fölé.

197. Élénken helyeselve az utána következőtől azt tudakolta, hogyan őrizheti meg lelki egyensúlyát a viszontagságok közepette. Az így szólt: – Ha megfontolod, hogy Isten teremtményeként minden ember kiveszi a részét a legnagyobb rosszból éppúgy, mint a legnagyobb jóból, s ember létére senki sem vonhatja ki magát ezek alól. A lélek rendíthetetlenségéért Istenhez kell folyamodni, ő megadja.

198. Barátságosan fogadta a választ, majd kijelentette, hogy mindannyian derekasan megfeleltek. – Most még egyvalakit megkérdezek – tette hozzá –, s aztán mára befejezem, hogy átadván magunkat a lakoma gyönyörűségének, kellemesen múlassuk időnket. Az elkövetkező hat napon majd a többiektől fogok sorjában tudakozódni.

199. Ezután megkérdezte az egyik férfiútól, miben áll a valódi bátorság? Ő ekképpen szólt: – Abban, hogy veszedelemben forogva is képesek legyünk eredeti tervünk maradéktalan véghezvitelére. S mivel szándékaid nemesek, király, Isten mindenben kedvez neked.

200. Miután a jelenlévők sűrű tapssal és helyeslő zajongással fejezték ki tetszésüket, a király – mivel jó néhányan ott voltak – így szólt a filozófusokhoz: – Úgy vélem, kiváló erényű és igen nagy tudású férfiak ezek, hiszen az efféle kérdésekre, amint fölteszik nekik, azonmód talpraesetten megfelelnek, s mindegyikük Istent teszi meg válasza velejéül.

201. Menedémos, az eretriai bölcs[97] így felelt: – Való igaz, király! Mert ha a mindenséget a gondviselés irányítja, s ha jól megértjük, hogy az ember Isten alkotása, ebből következik, hogy minden hatalom s a beszéd ékessége is Istentől ered.

202. A király bólintott, aztán fölhagytak a bölcselkedéssel, és átadták magukat a mulatozásnak. Amikor pedig beesteledett, véget vetettek a lakomának.

203. Másnap megint ugyanazon ülésrend szerint foglaltak helyet, s folyt le a lakoma. S midőn a király úgy gondolta, itt az alkalmas idő, hogy egyetmást megtudakoljon a férfiaktól, azokhoz fordult, akik rögtön a tegnap sorra kerültek után következtek.

204. Tehát a tizenegyedikkel kezdte a beszélgetést, mivel az előző napon tíz férfiút kérdezett végig. Amikor tehát csönd támadt, afelől puhatolózott, miként lehet a gazdagságot megtartani.

205. Kis töprengés után így szólt az, akihez a kérdést intézte: ha semmit sem tesz uralkodói tekintélyéhez méltatlanul, sem kicsapongó módon, ha pén-

zét nem szórja üres haszontalanságokra, hanem jótéteményeivel rokonszenvet ébreszt maga iránt alattvalóiban. Isten minden javaknak forrása, őt kell hát követni.

206. A király megdicsérte, majd másikat kérdezett: hogyan maradhat meg az igazságban? Ő ezt felelte: – Meggondolván, mekkora szégyent hoz a hazugság minden ember fejére, legkivált azonban a királyokéra. Hiszen hatalmukban áll, hogy azt tegyenek, amit akarnak, mi végre hazudoznának hát? S hozzá kell még venned, király, hogy igazságszerető az Isten.

207. Ezt is elismeréssel fogadva másikra pillantott: – Mire tanít a bölcsesség? – Az így válaszolt: – Amint nem kívánod magadnak,[98] hogy rosszul menjen a sorod, hanem részesülni szeretnél minden jóban, akképpen kell viseltetned alattvalóiddal, még a bűnösökkel szemben is, a nemeslelkűeket, jóravalókat pedig szelíden feddjed, mert Isten is irgalmasan bánik minden emberrel.

208. Miután megköszönte neki a választ, a mellette ülőhöz így szólt: hogyan lehet emberséges? Ő ezt mondta: – Ha belátod, hogy számtalan megpróbáltatás és gyötrelem közepette születik és növekszik az emberi nemzetség. Azért sem könnyelműen büntetni, sem sanyargatni nem szabad, tudván, hogy az emberi élet másból sem áll, mint bánatból és szenvedésből. Ha mindezt alaposan megforgatod elmédben, eltelsz könyörülettel: és az Isten is könyörületes.

209. Szívesen fogadva e szavakat a következőt arról faggatta, mi a legnélkülözhetetlenebb uralkodói tulajdonság. – Őrizkedni a megvesztegetéstől – szólt ő –, legtöbbnyire józanul élni, mindenekfölött tisztelni az igazságot, és barátnak is ilyen embereket választani:[99] hiszen Isten is igazságszerető.

210. Erre is helyeselt, majd másikat szólított: – Mi az istenfélelem lényege? – Ő így válaszolt: – Annak megértése, hogy mindenkor mindenben Isten munkálkodik, s mindenről tudomása lévén semmi igazságtalanság vagy gaztett, amit az ember elkövet, nem marad rejtve előtte. S miként Isten az egész világot részesíti jótéteményeiben, ha őt utánzod, tökéletes leszel.

211. Vele is egyetértve a következőhöz fordult: – Mi az uralkodás értelme? – Ő így felelt: – Hogy jól uralkodj önmagadon, nehogy gazdagságod és hírneved fennhéjázó és méltatlan vágyak után ragadjon, ha jól megfontolod, hiszen mindened megvan. Isten nem szorul rá semmire, és irgalmas. Te pedig gondold meg, hogy ember vagy, és ne törekedj sokra, csak amennyire az uralkodáshoz szükség van.

212. Megdicsérte őt, azután másikat kérdezett: hogyan gondolkozzék a lehető leghelyesebben? Az ezt válaszolta: mindenben és szüntelenül az igazságot tartsa szem előtt, s úgy tekintsen az igazságtalanságra, mint az élettől való megfosztatásra. Mert Isten az igazaknak a legnagyobb áldásokat ígéri.

213. Élénken helyeselve így szólt a soron következőhöz: mivel érhetné el, hogy álma zavartalan legyen? Ő így szólt: – Olyan dolgot kérdeztél, melyre nem könnyű válaszolni. Mert az álmok világában nem vagyunk tudatában valódi önmagunknak, hanem valami zavaros érzékelés lesz úrrá rajtunk.

214. Lelkünkben úgy tapasztaljuk, mintha valódi eseményeket látnánk, s bár megcsalatunk azt gondolván, hogy hajóban ülve bolyongunk a tengeren, vagy a levegőt hasítva szárnyalunk, vagy más helyekre távozunk el, s egyéb efféléket, mégis azt hisszük, hogy mindez megtörténik.

215. Amennyire azonban számomra megítélhető, így fogom föl a dolgot: minden lehetséges módon, király, szavaidban és tetteidben törekedj jámborságra, hogy tudatában lehess, az erényben megmaradva sosem döntesz úgy, hogy a józan ész ellenére magadnak kedvezz, s hatalmaddal visszaélve nem száműzöd az igazságot.

216. Mert legtöbbnyire az elme az álomban azon dolgokhoz tér vissza, amivel ébren ki-ki a legtöbbet foglalatoskodik; minden gondolatot és tettet pedig, mely a legnemesebbre irányul, Isten vezérel, akár ébren vagyunk, akár álmodunk. Ezért honol körülötted is mindig nyugalom.

217. Őt is megdicsérte, majd így szólt a következőhöz: – Mivel te válaszolsz tizediknek, miután beszéltél, nekikezdünk a lakomának. – S megkérdezte: – Miként kerülhetjük el a hozzánk méltatlan cselekedeteket?

218. Ő így felelt: – Mindig tartsd szem előtt hírnevedet és magas méltóságodat, hogy ahhoz igazítsd szavaidat és gondolataidat, tudván, hogy minden alattvalód rajtad forgatja eszét, és rólad beszél.

219. Nem bizonyulhatsz rosszabbnak a színészeknél, akik a jellemet, melyet el kell játszaniuk, alaposan tanulmányozzák, s mindenben annak megfelelően viselkednek: te pedig nem szerepet játszol, hanem valóságosan uralkodol, mert Isten jellemedhez méltón neked adta a hatalmat.

220. Miután a király hosszú és lelkes tapssal fejezte ki tetszését, pihenésre szólította a férfiakat. Ahogy tehát a beszélgetés befejeződött, hozzákészültek a lakomához.

221. Másnap, mikor a szokásos rendben elhelyezkedtek, s midőn a király alkalmasnak vélte az időt, hogy vendégeitől megtudakoljon egyet-mást, megkérdezte az elsőt azok közül, akik az előző beszélgetésnél nem kerültek sorra: – Mi a legnagyobb hatalom?

222. Ő ezt válaszolta: – Az önmagunkon való uralkodás és indulataink megfékezése, hogy el ne ragadjanak bennünket. Mert minden ember vele született természete, hogy lelkülete vonja valamerre:

223. a közönséges emberek persze az evéshez, iváshoz és a gyönyörökhöz vonzódnak, a királyok meg birodalmuk gyarapításához, mennél nagyobb a hírnevük, annál inkább. Azonban mindenben legjobb a mérték. Amit Isten ad, fogadd el és tartsd meg, de ne vágyakozz az elérhetetlen után.

224. Tetszéssel fogadván e szavakat a következőt szólította: miként őrizkedjék az irigységtől? Az kis hallgatás után így felelt: – Először is fontold meg, hogy hírnevet és javakban való bővelkedést minden királynak Isten oszt, és senki sem önmaga által lesz király. Hiszen mindenki örömest részesülne e dicsőségből, de képtelenek rá, mert az Isten adománya.

225. Hosszasan dicsérte e férfiút, majd másikat kérdezett: Hogyan érheti el, hogy ne kelljen számolnia ellenségeivel? Ő így szólt: – Mivel mindenkivel szemben jóindulatot gyakorolsz, és erős barátságokat kötöttél, nem kell tartanod semmitől. Minden ember előtt kedvesnek lenni annyi, mint Isten szép ajándékát elnyerni, s ez a legerősebb védelem.

226. Egyetértve e szavakkal a következőt szólította válaszra, s megkérdezte tőle, hogyan őrizheti meg tekintélye súlyát. Az ezt mondta: – Ha jóakaratúan és nyájasan viselkedsz másokkal, ha bőkezű és nagylelkű vagy, tekintélyed nem kopik meg soha, de hogy megmaradjon neked, amiről szóltunk, mindenkor fohászkodj Istenhez.

227. Őt is megdicsérte, s a következőtől azt kérdezte, kivel szemben kell nagylelkűnek lenni. Az ekképpen felelt: – Úgy szoktak vélekedni, hogy azokkal szemben, akik barátsággal viseltetnek irántunk. Én azt gondolom, hogy ellenfeleink iránt kell nagylelkűséget és bőkezűséget tanúsítanunk, hogy ezáltal a helyes és nekünk is előnyös útra térítsük őket. De Istent kell kérni, hogy ez valóra váljék, mert mindenki szándékait ő irányítja.

228. E szavakat is helyeselte, majd a hatodiktól kért választ afelől érdeklődvén, hogy kinek tartozunk hálával. Ő így felelt: – Szüleinknek mindenkor, mert Isten is szoros parancsolatban[100] hagyta meg szüleink tiszteletét. Második helyre a baráti érzületet helyezte, lelkünkkel egyenlőnek nevezvén a barátot.[101] Igen jól teszed, hogy minden ember barátságát megnyerni törekszel.

229. Néhány elismerő szó után a következőtől azt tudakolta, mi ér föl a szépséggel. Ő azt mondta, hogy az istenfélelem. Sőt, ez maga a szépség legelső megnyilatkozása, hatalma pedig a szeretetben[102] rejlik: ha szert tettél rá, az összes javaknak birtokába jutsz általa.

230. Nagy tetszésében megtapsolta a választ, aztán másikhoz fordult: balsikerek után hogyan lehet visszaszerezni a korábbi jó hírnevet? Az így szólt: – Ugyan képtelenség, hogy te bajba keveredj, hiszen mindenütt elhintetted a hála magvait, s abból jóindulat sarjad, mely a fegyvereknél is erősebb lévén a legnagyobb biztonsággal vesz körül téged.

231. De ha valaki elbukik, ne tegye többé azt, ami bukását okozta, hanem szerezzen barátokat, és cselekedjék igazságosan. Ám Isten ajándéka, hogy azt tegyük, ami jó, és ne az ellenkezőjét.

232. Gyönyörködvén e szavakban megkérdezte a következőtől, miként kerülhetné el a bánatot. Ő így felelt: – Ha nem ártasz senkinek, hasznára vagy mindenkinek, s az igazságosság útján jársz, annak gyümölcseitől ismeretlen lesz előtted a szomorúság.

233. Istent kell kérni, hogy ne érjenek bennünket váratlan csapások, mint haláleset, betegség, gyász és effélék. Téged azonban, aki oly istenfélő vagy, aligha sújt ezek közül egy is.

234. Őt is kedvesen megdicsérte, majd föltette a soron következőnek a tizedik kérdést: – Mi a legnagyobb dicsőség? – Az így szólt: – Isten tisztelete: nem ajándékokkal, sem áldozatok bemutatása által, hanem a lélek tisztaságával és neki tetsző gondolatokkal, minthogy ő alkotott és ő is igazgat mindent akarata szerint; te is ennek szellemében élsz, miként tetteidből, melyeket véghez vittél s még véghez fogsz vinni, kiviláglik.

235. A király mindegyiküket fennhangon dicsérte és magasztalta, s vele együtt az összes jelenlévő, de leginkább a filozófusok. Mert mind életvitelben, mind bölcsességben és ékesszólásban messze fölülmúlták őket, mindenben Istent téve meg vezérlő elvül. Ezután a király, hogy rokonszenve jelét adja, serleget ürített az egészségükre.

236. Másnap ugyanazon rendben ültek lakomához, s a király, mikor eljött az alkalmas idő, az első férfiúhoz fordult azok közül, akik a már sorra kerültek után következtek, s megkérdezte, tanítható-e a helyes gondolkodás. Ő így szólt: – Isteni hatalom folytán úgy van megalkotva a lélek, hogy képes a jót befogadni, a rossztól pedig elfordulni.

237. Nagy egyetértéssel fogadta a választ, s a következőtől megkérdezte: – Mi szolgál leginkább az egészség javára? Az ezt mondta: – A mértékletesség, de ez megvalósíthatatlan, ha Isten nem készteti rá szívünket.[103]

238. Megdicsérve őt másikat szólított: – Hogyan adhatunk méltóképpen hálát szüleinknek? Ő így felelt: – Úgy, hogy őket semmivel meg nem szomorítjuk, de ez sem lehetséges, csak ha Isten vezeti lelkünket a legnemesebbre.

239. Rábólintva erre a király a következőtől megkérdezte, hogyan lehet figyelmes a hallásra. Ő így szólt: – Ha megfontolod, hogy minden tudás hasz-

nos, mert váratlan balszerencsében kiválasztva valamit a tanultakból, és a jelen nehézségekhez igazítva Isten segítő karja által szembeszállhatsz velük: ez módunkban áll, de Istentől függ tetteink végkifejlete.

240. Őt is megdicsérte, majd a szomszédját szólította: hogyan érheti el, hogy a törvény sérelmére ne cselekedjék semmit? Az így válaszolt: – Ha tudod, hogy a törvényhozók gondolatait Isten sugalmazta az emberi élet oltalmazására, hűséges követője leszel a törvénynek.

241. Helyeselve a választ, másikhoz fordult: – Mi haszna van a rokoni köteléknek? – Ő ekképpen szólt: – Ha rokonaink szerencsétlenül járnak, s úgy érezzük, velük együtt bennünket is sorscsapás ért, s ugyanúgy szenvedünk, mint ők, megmutatkozik a vérségi kapcsolat ereje,

242. s ha így viseltetünk velük szemben, irántunk való megbecsülésüket gyarapítjuk, hiszen a jó szívvel nyújtott segítség mintegy önmagából alkot eltéphetetlen köteléket egyszer s mindenkorra – ha meg szép napokat látnak, ne irigyeljük el javaikat, inkább kérjük Istent, halmozza el őket áldásaival.

243. Amazokhoz hasonlóan őt is biztosította egyetértéséről, majd másikat kérdezett: – Miből fakad a rettenthetetlenség? – Ő ezt mondta: – Annak tudatából, hogy semmi rosszat nem tettünk, mert akkor Isten mindenben helyes elhatározásra vezérel.

244. Erre is helyeslően kiáltva a következőhöz fordult: – Mi a gyors és mégis helyes ítélet titka? – Az így felelt: – Hogy mindig légy tekintettel az emberek nyomorúságára, tudván, hogy Isten némelyek elől elzárja a boldogulás útját, másokat pedig fölmagasztal, és nekik adja a dicsőséget.[104]

245. Őt is nagy elismeréssel hallgatta, majd a soron következőt kérte válaszra: hogyan őrizkedjék a renyheségtől és a gyönyörök hajhászásától? – Mindig észben tartva – szólt az –, hogy nagy birodalom királya és számtalan sokaság ura másra sem gondolhat, csak a velük való törődésre. Fohászkodjék Istenhez, hogy egyet se hanyagoljon el kötelességei közül.

246. Őt is megdicsérte, majd a tizedik férfiúhoz fordult: hogyan ismerheti föl azokat, akik cselt szőnek ellene? Az így felelt: ha ügyel környezetének őszinteségére, a helyes mérték megtartására a fogadásokon, tanácskozásokon és a vele való mindennemű érintkezésben, s hogy el ne vessék a sulykot sem az udvariasságban, sem más megnyilvánulásaikban.

247. – Isten pedig szívedet a legjobb ítélet felé fogja hajlítani, király. – A király megtapsolta, majd mindegyiküket néven nevezve magasztalta, hasonlóképpen a többi jelenlévő is, aztán átadták magukat az ünneplésnek.[105]

248. Másnap, megragadva a kínálkozó alkalmat, megkérdezte a soron következőtől, mi a legnagyobb nemtörődömség. Az ekként válaszolt: – Ha valaki gyermekeit hanyagolja el, s nem fáradozik minden lehető módon a nevelésükön. Mi szüntelen imádkozunk Istenhez, nem annyira magunkért, sokkal inkább utódainkért, hogy minden jót megkapjanak. De arra áhítozni, hogy gyermekeink részesüljenek a bölcsességben – ez is Isten hatalmából van.

249. – Jól beszélsz – szólt a király, aztán egy másiktól azt kérdezte, hogyan válhat hazáját szerető emberré. – Megfontolván – mondta ő –, hogy szép a szülőföldön élni és meghalni. Az idegen ország a szegénynek nem tartogat mást, mint megaláztatást, a gazdagnak pedig gyalázatot, mintha valami gaztett miatt űzték volna el őket.[106] De ha jót cselekszel, miként cselekszel is szüntelenül, Isten mindenki előtt kedvessé tesz, s hazaszerető embernek fognak tartani.

250. Meghallgatva őt, a következőnél afelől puhatolózott, hogyan élhet egyetértésben a feleségével. – Gondold meg – felelte ő –, hogy igen makrancos a női nem és fáradhatatlan, ha valamit a fejébe vesz, de szándékát könnyen megfordítja minden tünékeny csalfaság, s természeténél fogva gyönge is. Megfontoltan kell hát velük bánni, és óvakodni attól, hogy civakodásra gerjesszük őket.

251. Mert az élet akkor halad helyes irányban, ha a kormányos tudja, mely célpontra vesse szemét, hogy az átkelés sikeres legyen. Ha mindenben Istent hívjuk segítségül, életünket is jól kormányozzuk.

252. Vele is egyetértve a következőt arról kérdezte, mit tegyen, hogy ne essék tévedésbe. Az így szólt: – Cselekedj mindenben előrelátóan és megfontoltan, oda se hallgass a rágalmakra, hanem bíráld el magad, amit mondanak neked, a beadványokról dönts a saját belátásod szerint,[107] s ha mindezt gondosan mérlegelve végzed, tévedhetetlen leszel, király. De mindezzel törődni és foglalatoskodni az isteni hatalom munkálkodásából való.

253. Elámulva a mondottakon másikat szólított: hogyan uralkodjék indulatain? Ő ezt válaszolta: legyen tudatában mindenkor, hogy korlátlan hatalma révén haragja halálhozó lehet. Értelmetlen és fájdalmas dolog sok ember életét elvenni, csak mert uralkodik fölöttük.

254. Hiszen, ha mindenki engedelmeskedik, és senki sem szegül ellen, mire való a harag? Tudnivaló, hogy Isten jóságosan és mindennemű fölindulás nélkül igazgatja az egész világot – őt kell hát követned, király!

255. A király kijelentette, hogy jól válaszolt, az utána következőt pedig arról faggatta, hogy miben áll a bölcs számvetés. – Abban, hogy minden tettünket gondoljuk át alaposan – felelte –, s ha döntünk, gondoljuk meg azt is, milyen bajok származnának abból, ha az ellenkezőjét cselekednénk, hogy azután mindent mérlegre téve jól határozzunk, s elhatározásunk meg is valósulhasson. De ami fontosabb: Isten erejéből terveid valóra fognak válni, mert az istenfélelmet gyakorlod.

256. – Derék beszéd – szólt a király, majd másikat szólított: – Mi a filozófia? – A helyes megfontolás minden körülményben – válaszolta ő –, s hogy ne engedjük elragadtatni magunkat vágyainktól, hanem gondoljuk meg, mekkora károkat szül a szenvedély, s hogy a helyzetnek megfelelően cselekedjünk, megzabolázván indulatainkat. De Istent kell kérnünk, hogy minderre képesek legyünk.

257. Őt is megdicsérte, aztán a következőhöz fordult: ha idegenben időzik, hogyan ébreszthet rokonszenvet maga iránt? – Mindenkivel egyenlőként viselkedj – szólt az –, s inkább szerénynek, mint fölényesnek mutatkozz vendéglátóiddal szemben. Mert köztudott, hogy természetéből fakadóan Isten az alázatosakat kedveli, s az emberek is az engedelmességre hajlókat szeretik.

258. Rábólintva e szavakra, egy másiktól megkérdezte, hogyan érhetné el, hogy építkezései maradandóságuk révén túléljék őt? Ő így válaszolt: – Ha nagy és pompázatos épületeket emeltet, hogy akik látni fogják, szépségük miatt megkíméljék őket, s ha senkit sem mellőz, aki képes efféle munkák kivitelezésére, s a többieket sem kényszeríti arra, hogy fizetség nélkül dolgozzanak neki.

259. Ha meggondolja, hányféle módon törődik Isten az emberi nemzetséggel, bőségesen gondoskodva egészségéről, jólétéről meg minden egyébről, maga is utánozni fogja tetteiben, s az érte fáradozóknak megadja méltó fizetségüket. Mert az marad fönn, amit az igazság szellemében alkottak.

260. A király kijelentette, hogy ő is derekasan megfelelt, majd a tizedik férfiút kérdezte: Mi a bölcsesség gyümölcse? Ő ezt mondta: – Annak tudata, hogy nem tettünk semmi rosszat, s életünket igazságban éljük.

261. Ebből fakad emelkedett derűd és rendíthetetlen lelki nyugalmad, valamint az Istenben való jó reménységed, hiszen istenfélő módon uralkodsz birodalmadon. – Miután meghallgatták, mindnyájan helyeslően kiáltoztak, és hosszan megtapsolták. A király pedig örömében serleget ürített az egészségükre.

262. Másnap a szokásos rendben folyt a lakoma, s mikor alkalom kínálkozott, a király a még hátralévő vendégeket kezdte kérdezgetni. Az elsőhöz így szólt: hogyan őrizkedjék a fennhéjázástól?

263. Az ekként válaszolt: – Ha ügyel a méltányosságra, és senkivel szemben nem téveszti szem elől, hogy emberként uralkodik embereken. Mert Isten a gőgöst elveszejti, a szelídet és alázatost pedig fölmagasztalja.

264. Megdicsérve őt a soron következőtől azt kérdezte, milyen embereket válasszon tanácsadónak? Az így szólt: – Olyanokat, akik már sok ügyben bizonyították hozzáértésüket, iránta való jóindulatukhoz kétség nem férhet, s akik osztják elveit. Isten a maga jelenvalóságában segíti a helyes választáshoz az arra érdemeseket.

265. Miután őt is dicsérő szavakkal illette, másikhoz fordult: – Mi a legnélkülözhetetlenebb érték egy király számára? – Az alattvalók szeretete és ragaszkodása – válaszolta ő –, mert ebből való a jóindulat eltéphetetlen köteléke. De Istenen múlik, hogy ez szándékod szerint megvalósul-e.

266. Tetszett a királynak a felelet, a következőtől pedig azt tudakolta, mire való az ékesszólás? Ő ezt mondta: – Ellenfeled meggyőzésére azáltal, hogy jól rendbe szedett érvekkel rámutatsz hibáira. Így nyerheted meg hallgatódat, nem azzal, hogy ellenszegülsz neki: részesítsd elismerésben, akkor magad mellé állíthatod. Hiszen a meggyőzés csak Isten segítségével érheti el célját.

267. Kijelentette, hogy ő is jól beszélt, majd a következőtől megkérdezte, hogyan kormányozhatná összhangban birodalma tarka népkeverékét. – Mindegyik népcsoportot a neki megfelelő bánásmódban részesítve – válaszolt az –, s az igazságosságot véve zsinórmértékül, miként te is cselekszel, mert Isten ellátott a helyes belátás képességével.

268. Szívesen fogadván e szavakat másikat szólított: – Mi ad okot a szomorkodásra? – Ő így felelt erre: – Szeretteink szerencsétlensége, ha tartós és elháríthatatlan. Mert a halottak miatt, akik már minden bajtól megszabadultak, a józan ész szerint fölösleges búslakodni, hanem ilyenkor minden ember magára gondol, és a saját veszteségén kesereg. Minden csapástól megmenekülni pedig csak Isten hatalmából lehetséges.

269. A király azt mondta, hogy talpraesetten válaszolt, majd a következő férfiút szólította: – Mi szüli a rossz hírnevet? – Az így szólt: – Ha kevélység és nyakas fennhéjázás uralkodik el rajtunk, ebből természetes módon megvetés sarjad, és a jó hírnév elvész. De a dicsőség fölött Isten rendelkezik, s annak adja, akinek akarja.

270. E válasszal is egyetértve a következőt arról kérdezte, kiben bízhat meg jó szívvel. – Azokban – felelte ő –, akik jóindulatból állnak melletted, nem félelemből, sem számításból, mindenben a saját nyereségüket keresve. Mert amaz a szeretet jele, ez pedig a rosszindulaté és a pillanatnyi konclesésé. Aki csak a haszon után szaglászik, született áruló. Irántad azonban mindenki jóakarattal viseltetik, mert Isten nemes érzületet ültetett szívedbe.

271. – Bölcsen szóltál – mondta a király, majd a következőtől megkérdezte, mi tartja meg a birodalmat. – Ő így válaszolt: – Nagy gondot kell fordítani arra, hogy a hivatalok viselői semmivel meg ne károsítsák a népet, miként te is gondoskodsz róla, mert Isten nemes belátást adott neked.

272. Néhány bátorító szó után másikhoz fordult: – Mi tartja meg a népszerűséget és az elismerést? – Az ezt mondta: – Az erény. Mert a jó tetteket

beteljesíti, és a rosszat megsemmisíti, ahogy te is mindenkivel szemben megőrzöd nemeslelkűségedet, mely Isten adománya nálad.

273. E választ is barátságosan fogadva a tizenegyedikhez fordult – mivel összesen hetvenen és még ketten voltak – : hogyan őrizheti meg lelki békességét még a háború zajában is? Az így felelt: – Gondolj arra, hogy alattvalóid közül senkivel sem tettél rosszat, s mindnyájan a tőled kapott jótéteményekért hálásan harcolnak érted, tudván, ha életüket el is veszítik, leszármazottaikról gondoskodni fogsz.[108]

274. Hiszen Istentől kapott nyájasságod folytán senkitől sem tagadod meg a gyámolítást. – A király nagy tetszésében megtapsolta őket, s mindegyiket fölköszöntötte, majd átadta magát a mulatozásnak, és fölöttébb örvendezett, hogy e férfiak társaságában vígan időzhet.

275. A hetedik napon, a korábbinál is pompásabb előkészületek után, a különböző városokból érkezett vendégek jelenlétében – ugyanis nagy számban érkeztek követségbe –, a király azokat kezdte kérdezgetni alkalmas idő kínálkozván, akik még nem kerültek sorra. Közülük az elsőtől azt tudakolta, hogyan kerülheti el, hogy hamis okoskodással lépre csalják.

276. Ő pedig így szólt: – Ha tüzetesen megvizsgálod azt, aki beszél; azt, amit mond; s azt, amiről beszél; majd idő múltán más formában teszed föl neki ugyanazon kérdéseket. Az éles elme és az ítélőképesség Isten adománya, és ezeknek te is birtokában vagy, király.

277. A király tapssal fejezte ki tetszését, s a következőt arról kérdezte, hogy az emberek nagy része miért nem fogékony az erényre. – Mert természetüknél fogva gyarlók és a gyönyörökhöz vonzódnak – felelte az –, ebből pedig hamisság és végtelen önzés fakad.

278. Az erény útjában van az élvezeteket hajszolóknak, mert megköveteli az önuralmat és az igazság tiszteletét. De mindez Isten hatalmában van.

279. – Derék beszéd – szólt, majd a következőtől afelől érdeklődött, mi az, aminek még a királyok is engedelmességgel tartoznak. – A törvények – mondta ő, hogy igazságosan uralkodva jobbá tehessék az emberek életét, ahogy az isteni parancs követőjeként te is cselekszel, örök emlékművet állítva ezáltal magadnak.

280. Kijelentette, hogy jól beszélt, majd a következőtől kérdezett: kiket kell *stratégos*nak kinevezni?[109] – Olyan embereket – hangzott a válasz –, akik gyűlölik a bűnt, s a te példádra igazságos tettekkel törekszenek szüntelenül hírnevük öregbítésére, ahogy te is teszed, hatalmas király, mert Isten neked adta az igazságosság koszorúját.

281. Hangos tetszéssel fogadva e szavakat a következőre pillantott: s kérdezte: vajon kiket állítson a seregei élére? Ő így felelt: – Olyanokat, akik vitézségükkel és igazságosságukkal egyaránt kitűnnek, s többre becsülik katonáik életét annál, hogy vakmerően kockára tegyék a győzelemért. Mert ahogy Isten mindenekkel jót cselekszik, az ő hasonlatosságára te alattvalóid jótevője vagy.

282. Megerősítve, hogy jól válaszolt, másik férfiút kérdezett: – Milyen ember méltó a csodálatra? – Az ezt mondta: – Aki bővelkedik hírnévben, vagyonban, hatalomban, s lelkében mégis egyenlőnek tartja magát mindenkivel. Miként te is, aki így élsz, kivívtad csodálatunkat, mert Isten adományából gondod van ezen erény gyakorlására.

283. Őt is megdicsérve másikat szólított: – Mire kell a királyoknak a legtöbb időt szentelniük? – Ő így szólt: – Olvasásra és a számukra szerkesztett útleírások tanulmányozására,[110] hogy tudásukat az emberek üdvére és javára fordíthassák. Te, aki így cselekszel, mindenkit fölülmúló dicsőséget szereztél Isten segítségével, aki beteljesíti elhatározásaidat.

284. Lelkesen üdvözölve a választ a soron következőt megkérdezte, mivel töltse a pihenés és fölüdülés óráit? Ő így felelt: – Helyénvaló és hasznos dolog tetszetős darabokat[111] megtekinteni, melyek az életből vett jeleneteket tárnak szemünk elé mértéktartó és illendő módon, hiszen ezekből is tanulhatunk egyet-mást.

285. Mert gyakran a legjelentéktelenebb dologból is meríteni lehet valami hasznosat. Te pedig, mivel mindenben a mértékletességet gyakorlod, bölcs vagy, s Isten nagyra becsüli nemeslelkűségedet.

286. Tetszéssel fogadva e szavakat, a kilencediket szólította: – Hogyan kell viselkedni a lakomákon? – Ő ezt válaszolta: – Végy magad mellé tanult embereket, akik hasznos tanácsokkal láthatnak el birodalmad kormányzását és alattvalóid életét illetően – nem találsz ennél szebben hangzó és édesebb muzsikát,

287. hiszen az ilyen férfiak Isten előtt is kedvesek, mert a legmagasztosabb eszméken való bölcselkedésre pallérozták ki elméjüket – mint ahogy ekként is cselekszel, mindenben Istentől vezéreltetvén.

288. Gyönyörködvén a mondottakon, a következőtől azt tudakolta, mi jobb a népnek: ha közemberből lett király uralkodik fölötte, vagy ha királyok leszármazottja. Ő így szólt: – Ha az, aki a legnemesebb jellemű.

289. Mert a királyok utódai embertelenül és durván bánnak alattvalóikkal, de még rosszabbak némelyek a közemberi sorból felemelkedettek közül, akik, miután megízlelték a rosszat, és kivették részüket a nyomorból, a nép fölött uralkodva kíméletlenebbé válnak a legistentelenebb tirannusoknál.

290. Hanem, mint mondtam, a jó nevelésben részesült kiváló jellem való az uralkodásra, miként te is nagy király vagy, nem annyira hírneved, hatal-

mad, birtokaid nagysága miatt, hanem mert nyájasságban és emberszeretetben mindenki mást fölülmúlsz Isten adományai által.

291. Hosszan dicsérte őt is, majd immár a legutolsóhoz fordult, és megkérdezte, mi a legfontosabb az uralkodásban. Ő ezt válaszolta: – Hogy az alattvalók mindenkor békében éljenek, s a pörös ügyekben gyorsan szolgáltassanak igazságot.

292. Ezt pedig olyan uralkodó váltja valóra, aki gyűlöli a gonoszságot, szereti a jót, és szívén viseli az emberi élet oltalmazását, ahogy te is a jogtalanságot tartod a legnagyobb rossznak, és minden tekintetben igazságosan uralkodol, örök dicsőséget nyerve magadnak, mert Isten megadta, hogy lelked tiszta és romlatlan legyen.

293. Alig fejezte be, hosszú ideig tartó taps és örömteli zajongás tört ki. Mikor végre csönd lett, a király serleget emelt az összes vendég és az elhangzott bölcs mondások tiszteletére. Végezetül így szólt: – A legnagyobb jóban volt részem látogatásotok által,

294. mert igen sokat okultam a kormányzás művészetéről adott tanításaitokból. Majd megparancsolta, hogy mindegyiknek adjanak három ezüst talentumot, s egy rabszolgafiút, aki a pénzt kifizeti nekik. Mindenki helyeslően kiáltozott, a lakomát betöltötte a fölszabadult jókedv, s a király is átadta magát a szűnni nem akaró vigalomnak.

295. Nézd el nekem, kedves Philokratésem, ha mindezt kissé hosszadalmasan adtam volna elő. Azonban csodálatot ébresztettek bennem e férfiak, midőn hosszas fontolgatást igénylő kérdésekre azonmód megfeleltek,

296. hiszen a kérdező minden egyes kérdését alaposan átgondolta, ők pedig egymás után azon hirtelenében készen voltak a válasszal, úgyhogy bámulatra méltónak tűntek nekem is, meg az összes jelenlevőnek, de legkivált a filozófusoknak. Sőt, azt gondolom, hogy akiknek ez az írás kezükbe kerül, hitetlenkedni fognak.

297. Csakhogy illetlenség volna olyan ügyről hazudozni, melyet a levéltári iratok is számon tartanak, s az is nagy vétek lett volna, ha e tárgyban bármit elhagyok; úgy beszéltem hát el a dolgot, ahogy megtörtént, s ügyeltem, hogy minden tévedést kiküszöböljek. Ezért vettem a fáradságot – csodálván az ő szavaik erejét –, hogy kapcsolatba lépjek azokkal, akiknek a feladata a kihallgatásokon és a fogadásokon mindent följegyezni.

298. Mert miként te is tudod, az a helyénvaló és hasznos szokás járja, hogy a kihallgatások kezdetétől egészen addig, míg a király nyugovóra nem tér, minden tettét és minden elhangzott szót följegyeznek.

299. Másnap, még mielőtt a kihallgatások elkezdődnének, fölolvassák mindazt, ami az előző nap történt, s amiről szó volt, aztán ha valami hiányosságra bukkannak, kiigazítják.

300. Én tehát, mint mondtam, tüzetesen tanulmányoztam e följegyzéseket, s úgy írtam meg munkámat, mert tudom, mennyire szomjazol a hasznos ismeretekre.

A vének lefordítják a szent könyveket

301. Három nap múlva eljött értük Démétrios, s egy hét stadionnyira a tengerbe nyúló kőgáton át a szigethez[112] kísérte, majd a hídon átkelve annak északi részébe, egy tengerparton épült takaros házba vezette őket, ahol zavartalan nyugalom honolt,[113] s fölszólította a férfiakat, hogy készítsék el a fordítást: minden, amire csak szükségük lehet, rendelkezésre áll.

302. Munkához is láttak, s minden egyes részt, amivel elkészültek, összehasonlítottak és egyeztettek,[114] a véglegesen megállapított szöveget pedig Démétrios gondosan lemásoltatta.

303. A kilencedik óráig közösen dolgoztak, s ezután szabad idejüket testük fölüdítésére fordították; mindennel, amit kívánhattak, bőségesen el voltak látva.

304. Ráadásul Dórotheos napról napra ugyanazon ételeket tálaltatta föl nekik, melyeket a király is fogyasztott: ezt ő maga hagyta meg neki. Kora regelente megjelentek az udvarban, majd miután tiszteletüket tették a királynál, visszatértek lakosztályukba.

305. Ahogy minden zsidónak szokása,[115] megmosták kezüket a tengerben, mielőtt Istenhez fohászkodtak volna, aztán az olvasásnak és ki-ki a rábízott rész fordításának szentelte magát.

306. Meg is kérdeztem tőlük, miért mossák meg kezüket ima előtt. Elmagyarázták, ez annak jele, hogy semmi gonoszságot sem cselekedtek, merthogy mindent a kezünkkel viszünk véghez – ily nemes és jámbor módon vonatkoztatnak mindent az igazságosságra meg az igazságra.

307. Tehát, mint mondtam, minden áldott nap összegyűltek e csöndességénél és világosságánál fogva oly kellemes hajlékban, hogy aznapra kitűzött feladatukat elvégezzék. Véletlenül úgy esett, hogy hetvenkét nap alatt készültek el a teljes fordítással, mintha valami előre meghatározott terv szerint történt volna.

308. A munka végeztével Démétrios összehívta a zsidók közösségét arra a helyre, ahol a fordítást készítették, s fölolvasta nekik a fordítók jelenlétében, akiket a sokaság mint jótevőit, nagy lelkesedéssel üdvözölt.

309. Hasonló örömmel fogadták Démétriost is, s arra kérték, ajándékozza meg vezetőiket a teljes törvény másolatával.

310. Amikor befejezték a tekercsek fölolvasását, fölálltak a papok, a fordítók közül s a zsidó közösségből[116] a vének meg a nép vezetői, s így szóltak: „Minthogy a törvényt igen szépen, Istennek tetsző módon és a legnagyobb pontossággal fordították le, úgy helyes, hogy ebben a formában maradjon fönn, és semmi változtatás ne essék rajta."

311. Miután mindenki hangosan helyeselt,[117] fölszólították őket, hogy népük szokásához híven mondjanak átkot arra, aki a fordítást meghamisítaná akár hozzátoldás, akár a szöveg bárminő jelentéktelen módosítása, akár megrövidítése által – igen helyénvalóan tették ezt, hogy romlatlanul fönnmaradjon örök időkre.[118]

312. Mikor mindezt jelentették a királynak, fölötte örvendezett, hiszen föltett szándékát látta megvalósulni annak rendje-módja szerint. Teljes egészében fölolvasták neki a szöveget, ő pedig nem győzött álmélkodni a törvény szerzőjének éles elméjén. Meg is kérdezte Démétriostól, hogyan lehetséges, hogy ily nagyszerű alkotásról a történetírók és a költők még csak említést sem tesznek.

313. – Megszentelt törvény ez, és Istentől ered – válaszolta Démétrios –, s azon kevesek, akik megpróbálták fölhasználni, Isten csapásai alatt fölhagytak vállalkozásukkal.

314. Azt is elmondta, hogy hallott Theopompos[119] esetéről, aki bele akart szőni egyet-mást történeti munkájába a törvény egy korábbi, nem túl megbízható fordításából, s több mint harminc napig tartó téboly szállta meg. Amikor elméje kis időre kitisztult, Istent kezdte kérlelni, hogy világítsa meg neki, miért sújtotta ekkora balszerencsével.

315. Amikor pedig álmában tudtára adatott, hogy azért, mert vakmerő elbizakodottságában isteni dolgokat akart közönséges emberek elé tárni, fölhagyott szándékával és meg is gyógyult.

316. „Hallottam azután a tragédiaköltő Theodektésről,[120] hogy amikor egyik darabjához a könyv[121] néhány részletét akarta felhasználni, hályogot kapott a szemére. Mikor gyanítani kezdte, hogy honnan származott a baj, hosszú napokon át engesztelte Istent, míg végre rendbe jött.

317. Miután a király, mint mondtam, meghallgatta Démétrios magyarázatát, leborult a könyvtekercsek előtt, majd megparancsolta, hogy a lehető legnagyobb körültekintéssel, szent félelemben őrizzék.

318. A fordítókat pedig kérlelte, hogy látogassák meg gyakran Júdeába való visszatérésük után – hiszen most már úgy illő, mondta, hogy útnak indítsa őket. De ha újra eljönnek, barátaiként fogadja majd őket, ahogy az természetes is, és a legnagyobb bőkezűséggel fog velük bánni.

319. Majd megparancsolta, hogy készítsenek elő mindent a búcsúztatásukhoz, és pazar ajándékokkal halmozta el őket. Mindegyikük kapott három rend ruhát a legkiválóbb fajtából, azután két arany talentumot, egy talentum értékű serleget és három kerevetet minden hozzávaló tartozékkal.

320. A kísérettel küldött Eleázárnak tíz ezüstlábú kerevetet a hozzá való tartozékokkal, egy harminc talentumot érő pohárszéket, tíz öltözet ruhát, egy bíborköntöst, egy csodálatos ékességű koszorút, száz göngyöleg finom lenből készült szövetet, aztán serlegeket, tálakat és fogadalmi ajándék gyanánt két arany vegyítőedényt.

321. Levelében pedig arra kérte a főpapot, hogy ha a férfiak közül némelyek vissza akarnának térni hozzá, ne gátolja őket szándékukban, hiszen sokra tartja a kiművelt fők[122] társaságát, s inkább rájuk áldozza vagyonát, mint holmi haszontalanságokra.

Epilógus

322. Nos hát, kedves Philokratésem, ígéretemhez híven elbeszéltem neked az egész történetet. Úgy vélem, több gyönyörűséget találsz majd benne, mint a mesemondók könyveiben, hiszen tudásvágyad olyan tanulmányokra serkent, melyek a lélek épülésére szolgálnak, s időd jó részét ennek szenteled. Igyekszem majd más nevezetes dolgokat is följegyezni, hogy tanulmányozásuk által törekvésed a legszebb pályadíjat nyerje el.

Görögből fordította Simon L. Zoltán

Kérem tőletek, testvéreim, hogy ezt a levelet vasárnap és az ünnepnapokon olvassátok fel.

Ha valaki megkapja, és buzgón lemásolja, áldásban részesül; aki ellenben nem adja oda másnak a levelet, legyen átkozott.

Kérlek titeket, testvéreim, hogy ne hitetlenkedjetek, hanem úgy fogadjátok ezt, mint az aranyat vagy a drágakövet.

Ha valaki lemásolja, és igaz módon, tiszta lelkülettel őrzi házában, örök javakban részesül, azonkívül abba a házba gonosz lélek nem lép be.

Krisztusban, a mi Urunkban, akié a hatalom és a dicsőség, szent, jóságos és életadó lelkével együtt, most és mindenkor és örökkön-örökké, ámen.

Görögből fordította Ősz Ferenc

Jegyzetek

Aristeas levele Philokratéshez

1. Az Aristeas-levél elsőként számol be a *Septuaginta* keletkezéséről, pontosabban a *Pentateuchos* görögre fordításának körülményeiről. Fölhasználta Philón, a mű parafrázisát Iosephus Flavius beillesztette történeti munkájába (Antiquitates XII. 2.), később pedig sűrűn forgatták az egyházatyák, egyebek között Alexandriai Kelemen, Tertullianus, Eusebios, Szent Jeromos hivatkozik rá. Szerzőjéről semmit sem tudunk azon kívül, hogy – bár görögnek vallja magát – szinte bizonyosan zsidó volt. A szöveg datálásában a kutatás csak belső érvekre támaszkodhat, s azok sem nyújtanak biztos támpontokat. E. Bickermann Kr. e. 145–100 közé helyezte keletkezését, mások, így H. Vincent és S. Jellicoe szerint korábban, a Kr. e. 2. század elején íródhatott. Mindenesetre nyelvezete Polybioséhoz áll a legközelebb.

   Népszerűségének köszönhetően meglehetősen sok, több mint húsz kéziratban maradt fönn, a legrégebbi kódexek a 11. századból valók. 1394-ben Jacques l'Auge, 1467-ben Bartolomeo Fonte olaszra fordította. Nyomtatásban először latinul, Matthias Palmieri fordításában jelent meg 1471-ben, maga a görög szöveg csak 1561-ben látott napvilágot: az *editio princeps* Simon Schard nevéhez fűződik. A modern kritikai kiadások közül a legfontosabbak P. Wendland (Aristeae ad Philocratem Epistula, Lipcse, 1900), H. Thackeray (The Letter of Aristeas, in: Swete: An Introduction to the Old Testament in Greek, Cambridge, 1902), valamint R. Tramontano (La lettera di Aristea a Filocrate, Nápoly, 1931) munkái. Jelen fordítás A. Pelletier újabb keletű kiadásából készült (Lettre d'Aristée a Philocrate.Texte critique, traduction commentaire, index. Sources Chrétiennes 89. Paris, 1962), néhány homályos és szövegromlásoktól sem mentes részlet értelmezésénél H. T. Andrews (The Letter of Aristeas, in: Charles: Apocrypha and Pseudo epigraphica of the Old Testament II. 83–122.), és J. R. Bartlett (Jews in the Hellenistic World. Josephus, Aristeas, The Sibylline oracles, Eupolemus. Cambridge, 1985) kommentárjait is figyelembe vettük. A bibliai idézeteket Károli Gáspár fordításában, a Bölcsesség könyve és Sirák fiának könyve esetében pedig az új katolikus fordítás (Biblia. Szent István Társulat, Budapest, 1991) szerint adtuk meg.
2. Az *archiereus* cím csak a Makkabeusok könyveiben fordul elő, a Septuaginta többi könyveiben a héber terminushoz közelebb álló *ho hiereus ho megas* 'a nagy pap' kifejezést találjuk.
3. Az idézet valamely elveszett görög tragédiából való, Thackeray két, Sophokléstól származó, hasonló tartalmú töredékkel veti egybe: Dindorf, Poetae scenici Graeci, Frg. Sophokles 622, 779.
4. Az *eusebeia* szót a Septuaginta csak a prófétai és bölcsességi könyvekben használja, a Pentateuchosban nem fordul elő. Aristeasnál központi jelentőségű fogalom (l. a 24., 42., 131., 210., 239. fejezeteket), de gyakran él vele Philón és Iosephus Flavius is.

321-ben sikeresen verte vissza Perdikkas támadását, s ezt követte Szíria megszállása.

6. Föltehetőleg Ciprusról van szó.
7. Andrews e mondatból arra következtet, hogy szerzőnk a történetíró Aristeasszal kívánja magát azonosítani, akinek *Peri Iudaión* (A zsidókról) c. munkáját Eusebios (Praep. Evang. IX. 25.) is emlegeti.
8. A phaléroni Démétrios Kr. e. 350 körül született, Theophrastos tanítványa és Menandros barátja, 317–310 között Athén helytartója. Amikor Démétrios Poliorkétés a várost elfoglalta, Alexandriába ment, ahol Ptolemaios Sótér szívesen fogadta, az Aristeasnál szereplő Ptolemaios Philadelphos uralkodása alatt azonban kegyvesztett lett. Aligha viselt valaha is a könyvtárral kapcsolatos bármilyen tisztséget, bár Swete szerint elképzelhető, hogy a tervek kidolgozásában, még I. Ptolemaios alatt, részt vett.
9. A 15. fejezet mellett csak itt tesz Aristeas határozott különbséget átírás (*metagraphé*), illetve fordítás (*herméneia*) között.
10. A Sósibios gyakran előforduló név az alexandriai udvarban. Az elbeszélés idején a Museionban egy spártai Sósibios nevű történetíró is működött.
11. Polybios (V. 81.) említ egy Andreas nevű orvost, aki Ptolemaios Philopatór alatt működött az alexandriai udvarban.
12. Valószínűleg I. Ptolemaios második szíriai hadjáratáról van szó, mely 312-ben a gázai csatával végződött. Vö. Iosephus Flavius: *Contra Apionem* I. 186.
13. II. Psammetikhos (kb. Kr. e. 671–617) etiópiai háborúiról Hérodotos is beszámol (II. 159–161). Bár az egyiptomi fáraók ekkoriban már nagy számú, főleg görög zsoldost alkalmaztak, valószínűtlen, hogy Psammetichos seregében zsidó csapatok is harcoltak volna.
14. Arról, hogy a gázai csata után tömegesen érkeztek zsidó bevándorlók Egyiptomba, más források is beszélnek, így Diodóros (XIX. 85.) és Iosephus (Contra Apionem I. 186., Antiquitates XII. 1.7.).
15. A Jubileumok könyve szerint (XI. 2.) „a rabszolgaság a gonoszok műve".
16. Azon etimologizálás, mely Zeus nevét a *dzén* 'élni' igéből, a Diát pedig a *dia* 'miatt, által' prepozícióból eredezteti, közkeletű volt a hellenizmus korában.
17. Iosephus Flaviusnál (Ant. VII. 380.) Dávid úgy beszél Istenről, mint a világ atyjáról és eredetéről, az emberi és isteni dolgok teremtőjéről. A Teremtőnek e három tulajdonsággal való jellemzése megtalálható Philónnál és a *Corpus Hermeticum*ban is.
18. A papiruszokból ismerjük a rabszolgák egyiptomi árfolyamát a Kr. e. 3. században. Egy rabszolganő 50–300 drachmáért kelt el, egy férfit 112–300 drachmáért adtak. Aristeasnak nyilván nem mindenben voltak pontos fogalmai a korról, melyről írt, hiszen ilyen viszonyok között a húsz drachma igencsak sovány kárpótlás lett volna.
19. Pelletier a *phóné* 'hang, beszéd, nyelv' szót kiejtésnek fordítja.
20. Pelletier szerint nem rossz másolatokról, hanem rossz fordításokról van szó. Eusebius (Praep. Evang. XIII. 12.) valóban beszél korábbi görög nyelvű fordításról, melyet maga Platón is tanulmányozott volna.
21. Az abdériai Hekataios Nagy Sándor kortársa volt, Egyiptom történetéről, valamint a zsidókról írt munkáit Diodóros, némely kutatók szerint Aristeas is felhasználta.
22. Nem annyira életkort, inkább címet jelöl az elnevezés, vö. I. Makkabeus 7. 33.

23. Kezdő Augustus is jelentős pénzösszeget adományozott a jeruzsálemi szentélynek, hogy annak költségén naponta áldozzanak a császár nevében. (Philón: Leg. Ad Caium, 157.)
24. Utalás az egyiptomi lakosság antiszemitizmusára.
25. A *pistis* szó a hellenisztikus udvarokban a király bizalmának, s ennek megfelelően bizalmas állásnak is kifejezője.
26. Démétrios jelentésében még csak a könyvtár gyarapítása látszik indokolni a könyvek fordítását, a 308. fejezet azonban a zsidó közösségek igényét is nyilvánvalóvá teszi. Jelen szöveghely a kétféle indok kombinációjával teszi hitelesebbé a király kivételes gondját a *Tóra* lefordíttatására.
27. A hellenisztikus kor levelezésében általánosan használt formula, vö. Pap. Oxyr. IV. 73. „te is írd meg mindazt, amit szeretnél, s én haladéktalanul teljesítem".
28. Arsinóé I. Ptolemaios lánya, s így Ptolemaios Philadelphos vértestvére volt. Meglepő, hogy Eleázár, aki beszédében (152.) súlyos szavakkal ítéli el az efféle, a mózesi törvények által is szigorúan tiltott kapcsolatokat, itt szemet hunyni látszik fölötte.
29. A *meta asphaleias* kifejezés arra utal, hogy Eleázár és népe azért is imádkozik, nehogy vállalkozásával Ptolemaios Isten haragját vonja magára, lásd Theopompos (314.) és Theodektés (316.) esetét.
30. A fordítók listáját a szerző mintegy külön dokumentumként csatolja művéhez. E korban a tizenkét törzsre való elkülönülés már a múlté volt, ám Aristeas e tekintetben is Júdea erősen idealizált képét rajzolja meg.
31. Az áldozati asztalt leíró néhány fejezet különösen zavaros, szövegromlásoktól sem mentes, nehezen értelmezhető részlete a műnek, az asztal képét nem is lehet a leírásból rekonstruálni. Jellemző módon Iosephus Flavius is félreérti, és háromszögletű asztalról beszél, holott a *trigóna* 'háromszögletű' kifejezés csak a pártázatra vonatkozik.
32. Ezdrás könyve (7–11.) részletes leírását adja azon szertartási eszközöknek, melyeket a zsidók Kyros alatt visszavihettek Jeruzsálembe, az asztalt azonban nem említi. Nem lehet szó tehát a Salamon által építtetett szentélyben használatosról: föltehetőleg egy szerényebb kivitelezésű asztalt akar Ptolemaios a régihez méltóval helyettesíteni.
33. Kiv 25, 23.
34. Kiv 25, 25.
35. Kiv 25, 25.
36. Kb. 0,074 m.
37. Kb. 40 liter.
38. Diodóros (XIV. 18. 6.) elbeszéli, hogy Syrakusa tirannusa, Dionysios személyesen felügyelte az Epipolis erődítéseinek építését. Polybios pedig (XXVI. 102.) IV. Antiochos Epiphanésról meséli, hogy szeretett a városban nézelődni, s az aranyművesek és más mesterek műhelyeiben oly sok időt töltött, hogy jobban illett volna rá az „*epimanés*", 'mániákus' név. Tehát elterjedt uralkodói kedvtelésről, de legalábbis történetírói toposzról van szó.
39. Jeruzsálem leírásának néhány eleme a fantázia szüleménye (l. a következő jegyzetet), néhány ponton azonban, így a vízvezetékek kérdésében a régészeti kutatások igazolták Aristeas beszámolóját. (Vincent-Steve: Jérusalem de l'Ancien Testament, Paris, 1954).
40. Hekataios szerint (idézi Iosephus Flavius: C. Ap. I. 198) a temploma a város közepén állt. Aristeas leírása nem a korabeli valóságot, inkábba prófétai köny-

vek eszkhatologikus kijelentéseit követi. Vö. Ézs 2, 2.: „Lészen az utolsó időkben, hogy erősen fog állani az Úr házának hegye hegyeknek felette, és magasabb lészen a halmoknál".

41. Még a múlt században Chermont-Ganneau vetette föl (Journal Asiatique, 1878. p. 56), hogy a Seleukidák által a jeruzsálemi szentélyből elrabolt kárpit azonos lehet azzal, mely később Olympiába került. Tézisét az Aristeas-levél számos kommentátora átvette, az újabb kutatás azonban egyhangúan cáfolja e föltételezést.
42. Kiv 36, 35.
43. A forrás a Gihon folyóéval lehetett azonos, de ez önmagában nem fedezte a szükségleteket. A vízvezetékek H. Vincent kutatásai szerint már Salamon fia, Roboám óta léteztek, több antik szerző említi őket, így az Eusebios (Praep. Ev. 453. D) által idézett Philón (nem azonos az alexandriai filozófussal) és Tacitus is: Hist. V. 12. Sirák fiának könyve így ír az építkezésekről: „Simon főpap, Onijának fia megjavíttatta az Isten hajlékát, s megerősítette életében a templomot. Ő építette a kettős magasságot, a templomot övező fal magas támaszát. Az ő napjaiban ástak tavat, akkora medencét, mint valami tenger" (50, 1–3.).
44. Két talentum kb. 40 kg súlynak felel meg.
45. Hétszáz pap csak az év három legnagyobb ünnepén szolgált egyszerre.
46. Vö. Kiv. 28, 4., Sirák 45, 6–13., *A tizenkét pátriárka testamentuma*, Philón: *Vita Mosis* II. 109–135., Iosephus Flavius: Ant. III. 151–178.
47. Kiv 28, 33–34.
48. Kiv 28, 33.
49. Kiv 28, 39.
50. Vö. Kiv 28. 15–21. Az eredetiben a *logion* 'jóslat, orákulum' jelentésű szó áll, a Septuaginta is így nevezi a kinyilatkoztatás melltáskáját. M. Hadas szerint a második szentély idején ez már nem volt a főpapi öltözék része.
51. Kiv 28, 21.
52. Kiv 28, 9–10.
53. Kiv 28, 39.
54. Kiv 28, 36.
55. Vö. Bölcsesség 18, 24.: „Mert leomló ruháján ott volt az egész világ ábrázolása, az atyák magasztos neve a négy sor metszett kövön, és fejének díszén a te fönséged". Philón, Vita Mosis II. 14.: „Aranylemezből abroncsot formáltak, s ebbe ama név négy betűjét vésték, melyet a szent helyeken csak azoknak szabad hallani akiknek fülét és nyelvét a bölcsesség már megtisztította, senki másnak sehol soha" (ford. Bollók J.).
56. Kiv 28, 36.
57. A „szent betűk" a kvadrátbetűk előtti, archaikus héber írásra utalnak, az Ótestamentum héber szövegében is sokáig ezt használták a Jahve név leírására. Vö. Órigenés: in. Ps. 2.: „héber betűkkel van írva a név, nem a mostaniakkal, hanem az ősiekkel". Archaizáló írás dívott a Makkabeusok korában vert pénzeken, sőt még a Bar-Kochba fölkelés (Kr. u. 135) idején is.
58. A szentély és környéke leírásában H. Vincent szerint Aristeas független az abdérai Hekataios művétől: saját személyes tapasztalataira látszik hivatkozni. Ő is, mint sok más orthodox zsidó, zarándokként járhatott Jeruzsálemben.
59. Az elöljáró valószínűleg maga a főpap, H. Vincent szerint azonban a helyőrségnek külön parancsnoka lehetett.

60. Eszerint Jeruzsálem kerülete több, mint hét kilométer volt, s ez több, mint amennyit Iosephus a Heródes Agrippa korára jócskán megnövekedett területű városról ír: 33 stadion, vagyis kb. 6 km. Viszont az abdérai Hekataios is, akit szintén Iosephus idéz (C. Ap. I. 197.) 50 stadionra becsüli a város kerületét.
61. Homályos értelmű mondat, pontos jelentése tisztázatlan, a kutatók egymástól igen eltérő fordításokat javasolnak. Wendland konjektúrával próbálkozott, de megnyugtató eredményt ez sem hozott.
62. Diodóros szerint (XL. 3. 7., Excerpta Photii) Mózes érdeme volt, hogy megtiltotta a földek eladását, ami tönkretette volna a kisbirtokokat, s a vidék elnéptelenedéséhez (*oligandria*) vezetett volna.
63. Goodenaugh, Philón *De specialibus legibus* c. munkájára hivatkozva (Iv. 21.) úgy véli, a vidéken szétszórtan élő egyiptomi zsidóknak a görögökhöz hasonlóan saját tisztviselőik (*agronomoi*) voltak (The Jurisprudence of the Jewish Courts in Egypt, Yale, 1929).
64. Hogy az ügynök (*prostatés*) kifejezés e helyen pontosan mit jelent, tisztázatlan. Különböző fordítások az 'agent, director, protector' szavakkal próbálják visszaadni.
65. Megint csak az idealizáló ábrázolásmódból fakadó túlzás. Jeruzsálemnek sohasem volt jelentős ipara. Apollónios Molón éppen azzal vádolja a zsidókat, hogy a barbárok közül a legtehetségtelenebbek, akik semmilyen hasznos találmánnyal nem járultak hozzá az emberi civilizációhoz (Iosephus Flavius: C. Ap. II. 148).
66. Joppét a zsidók csak Kr. e. 146-ban foglalták el, Gázát Kr. e. 96-ban, de akkor le is rombolták, Askalon és Ptolemais pedig sosem került a kezükre. A szöveg azonban úgy is értelmezhető, hogy e kikötők, bár nem tartoztak a zsidó államhoz, közelségük révén mégis előnyösek az ország életére nézve.
67. Kb. 18 millió hektár.
68. Ugyanennyi volt az egyiptomi fogságból kivonuló héberek száma is, vö. Kiv. 12. 37.: „És elindulának Izráel fiai Rameszeszből Szukhótba, mintegy hatszáz ezeren gyalog, csupán férfiak a gyermekeken kívül".
69. Az egyiptomi papiruszokon igen gyakran szerepel a *hekatonarouros* 'százarúrás' kifejezés: a Kr. e. 3. században ennyi földet (mintegy 30 hektárt) kaptak a kiszolgált katonák.
70. Vö. Józsué 3, 15.: „A Jordán pedig az egész aratási idő alatt telve vala minden ő partja felett".
71. A bibliai reminiszcenciákat fölidéző idealizáló tendencia itt is tetten érhető, vö. MTörv 8, 9.: „Oly földre, a melyen nem nyomorogva eszed kenyeredet, és a hol semmiben sem szűkölködöl; oly földre, a melynek kövei vas és a melynek hegyeiből rezet vághatsz!"
72. A görög műveltség ez idő tájt már Palesztinában is igen elterjedt volt, lásd S. Liebermann: *Greek in Jewish Palestine*, New York, 1942.
73. Az Aristoteléstől származó gondolat a népszerű filozófia egyik közhelye a hellenizmus korában. Lásd még a 223. és 256. fejezeteket.
74. A farizeusok gondolatvilágát tükrözi ez az állásfoglalás, miként Eleázár egész beszéde is.
75. A törvények hasonló allegorikus intepretációját találjuk Philónnál is.
76. Az *epipompé* jelentése szó szerint 'látogatás', itt: csapás. Pelletier szerint a szövegben itt-ott lappangó semitizmusok egyike.
77. Vö. Sirák 16, 17., 23, 18., 42, 40., Bölcs 1, 6.

78. Vö. Bölcs 13, 13–16.: „Ami pedig megmarad belőle, mert semmire sem alkalmas, görbe és göcsörtös fa, azt fogja, s üres óráit kihasználva faragja, aztán a pihenéskor szokásos gondossággal valamiféle formát ad neki. Ember képmására faragja, vagy valamely egészen közönséges állathoz teszi hasonlóvá. Aztán bevonja agyaggal, felületét bekeni piros festékkel és befest rajta minden foltot. Majd megfelelő házikót készít neki, a falra illeszti és szeggel odaerősíti. Így gondoskodik róla, hogy le ne essék. Mert tudja, hogy nem tud magán segíteni, hiszen csak kép és támasztékra szorul".
79. Eleázár itt Euhémeros (kb. Kr. e. 340–260) eszméire utal; eszerint az istenek eredetileg emberek voltak, csak haláluk után, nagy tetteik vagy hasznos találmányaik miatt kezdték őket istenként tisztelni. Később az egyházatyák is szívesen hivatkoztak rá, ha a pogány vallást kívánták cáfolni.
80. Vö. MTörv 33, 1., Kir 17, 18.
81. Vö. Lev 11, 29., Barnabás levele 10.
82. A sáska csupán ehető volta miatt szerepel itt a szárnyasok között, vö. Lev 11, 22.
83. MTörv 14, 19–20.
84. Lev 11, 3., MTörv 14, 6., Philón: De spec. Legibus IV. 106.
85. Philón: De spec. Legibus IV. 106–108., De posteritate Caini 148–150., Barnabás levele 10, 11., Theodoretus: Quaest. In Lev. 11. 189.
86. Ez az első ismert szöveghely, mely az Ótestamentumot az Írás (*graphé*) szóval jelöli.
87. A MTörv 7, 18. és 10, 21. kompilációja.
88. A legrégibb ismert szöveghely, mely az Ótestamentum könyveit a *ta logia* 'tanítás, kinyilatkoztatás, ige' kifejezéssel jelöli.
89. Az imaszíjak (*phylaktéria*) legrégibb említése. Vö. MTörv 6, 8., 11, 18.
90. Vö. Barnabás levele 10, 8. A menyétről való ókori hiedelmet már Aristotelés is cáfolta (De generatione animalium III. 6. 5.).
91. A korabeli zsidó gondolkodás igen nagy jelentőséget tulajdonított a becsületnek: a jó hírnév koszorúja értékesebb a királyokénál és a papokénál. A gonosz emberről gyakran példálóztak a följelentgetőkkel.
92. Öt tekercsről van szó, mindegyik a *Pentateuchus* egy-egy könyvét tartalmazta.
93. I. Ptolemaios és Antigonos Gonatas két tengeri csatájáról tudunk: az egyiket Kós szigeténél, Kr. e. 260 körül vívták, ahol Ptolemaios katasztrofális veréséget szenvedett, a másikat Androsnál, 245 táján, ennek kimenetelét nem ismerjük. Mindenképpen anakronizmus, hiszen Arsioné 269-ben meghalt.
94. A *pais* 'fiúgyermek' szót Diodóros (XVII. 36. 5.) is „apród" értelemben használja.
95. Lásd A. J. Festugière: *Grecs et Sages orientaux* (Rev. de l'Hist. des Rel. 130., 1945), E. R. Goodenough: *The Political Philosophy of Hellenistic Kingship*. Yale, 1928.
96. Az apokrif iratok közül az Aristeas-levél tulajdonítja a legnagyobb jelentőséget az isteni kegyelemnek. Lásd Bonsirven: *Le Judaisme Palestinien* I. 180.
97. Vö. Tertullianus: *Apologia* 18. 7.: „Hetvenkét fordítót bocsátottak rendelkezésére, akiket a bölcselő Menedémos, a gondviselés védelmezője (Providentiae vindex) ugyancsak megcsodált a maga tanításával való egybehangzóságuk miatt". Menedémos Kr. e. 287 körül halt meg Antigonos Gonates udvarában. Valószínűleg sohasem járt Alexandriában.

98. Az „aranyszabály" parafrázisa, vö. Lev 18, 19.:
99. Polybios (V. 11. 6.) is hasonló módon különbözteti meg a királyt a zsarnoktól: az utóbbi alattvalói félelemből és kényszerből engedelmeskednek, a királyt jótékonysága és emberszeretete miatt önként követik.
100. Az eredetiben *entolé megisté*, 'a legnagyobb parancs'. A Septuaginta is gyakran használja ezt a kifejezést.
101. MTörv 13, 7.
102. Az *agapé* szó a *Pentateuchus*ban egyszer sem fordul elő, Philón viszont használja (Quod Deus sit immutabilis 69.). Az Újszövetségben oly nagy jelentőségűvé váló kifejezés a zsidó vallásos irodalomban elsőként itt fordul elő.
103. A Septuagintában a *dianoia* 'értelem, előrelátás' a héber *lev, levav* 'szív' fordítása.
104. Vö. Polybiost Scipióról: X. 36. 1.
105. A *melpein* ige ('énekel, táncolva dalol') zenés-táncos mulatságra utal.
106. Vö. Sirák 29, 24–26.: „Házról házra járni nyomorult egy élet, mert ahol idegen vagy, be kell fognod a szád. Ha idegen vagy, le kell minden szégyent nyelned, s hallgatnod kell a keserű szavakat."
107. Anakronizmus: a Kr. e. 2. század elején már nem a király, hanem az arra kijelölt tisztviselők bírálták el a beadványokat.
108. Az eredetiben a *bios* a családi örökséget jelenti, ezt azonban a király az elesett katona árváira fordította.
109. A szinte minden hellenisztikus monarchiában létező tisztség eredeti fejlemény, nincs köze a klasszikus kor városállamainak stratégosi intézményéhez.
110. Plutarchos szerint (Apophtegmata Regum 189 E) Démétrios tanácsolta Ptolemaiosnak, hogy tanulmányozza a kormányzás művészetéről szóló munkákat.
111. Az első kőszínházakat Nagy Heródes (Kr. e. 37–4) építtette Jeruzsálemben, Caesareában és Bejrútban. A Kr. e. 2. században valószínűleg egyáltalán nem létezett színjátszás Palesztinában.
112. A Heptastadion kötötte össze Pharos szigetét Alexandriával, lásd Strabón XVII. 6. 792.
113. Vö. Philón: *Vita Mosis* II. 36.: „Mivel a környék összes helye közül ezt ítélték a legalkalmasabbnak arra, hogy nyugalomban és maguk között lehessenek, s lelki magányukban csupán csak a törvényekkel foglalkozzanak, ott maradtak, s a szent könyveket fogva kiterjesztették kezüket az ég felé, és kérték Istent, hadd vihessék véghez tervüket" (ford. Bollók J.).
114. Mindössze ennyit mond Aristeas magáról a fordításról. Nem kéziratok egybevetéséről, nem is a héber eredeti és a görög fordítás összehasonlításáról van szó, hanem egymás fordításait vetették össze a vének. Érdekes, hogy a korábbi, nemegyszer Aristeasra hivatkozó beszámolók csodás elemei teljesen hiányoznak, egy motívum kivételével: a fordítás pontosan hetvenkét nap alatt készül el. Isteni sugallatról, vagyis arról, hogy a vének külön, egymástól elzárva dolgoztak, s fordításuk mégis szóról szóra egybeesett, nincs szó. Az egyházatyák forrása inkább Philón (Vita Mosis II. 37.) lehetett: „szinte ihletett állapotban prófétáltak, de nem különféleképpen, hanem mindnyájan ugyanazokkal a szavakkal és mondatokkal, mintha mindegyiküket egy láthatatlan ihlető sugalmazta volna" (ford. Bollók J.). Szent Jeromos viszont (Praef. In Pent. PL. 28. 150–152.) Aristeasra és Iosephusra hivatkozva hazudozásnak minősíti a fordítás csodás körülményeiről szóló legendákat.
115. Vö. *Oracula Sybillina* III. 591., Mt 15, 2., Mk 2, 5.

116. Az eredetiben a *politeuma* 'kormányzat' kifejezés szerepel. Vö. Iosephus Flavius: Ant. XIV. 7. 2.: „Egyiptomban engedélyt kaptak a letelepedésre és Alexandriának külön egy területét jelölték ki ennek a népnek lakóhelyül. Megvan az elöljárójuk, aki közügyeiket intézi, igazságot szolgáltat, szabályozza a kereskedelmet, rendeleteket ad ki, mintha önálló államnak az uralkodója volna" (ford. Révay J.).
117. Vö. Philón: Vita Mosis II. 41.: „Ezért mindmáig évenként ünnepi összejövetelt szokás tartani Pharosz szigetén, melyre nemcsak iudaiaiak hajóznak át tömegestől, hanem mások is: részint hogy megtiszteljék a helyet, ahol a fordítás fénye először fölragyogott, részint hogy hálát adjanak Istennek a régi, de mindig meg-megújuló jótéteményeiért" (ford. Bollók J.).
118. Vö. MTörv 4, 2.: „Semmit se tegyetek az igéhez, a melyet parancsolok néktek, se el ne vegyetek abból, hogy megtarthassátok az Úrnak, a ti Isteneteknek parancsolatait, a melyeket parancsolok néktek".
119. Theopompos (kb. Kr. e. 378–300) történetíró, Isokratés tanítványa. Műveiből (Hellénika, Philippika) csak töredékek maradtak fönn.
120. Theodektés (kb. Kr. e. 375–334) rhétor és tragédiaíró, Platón és Isokratés tanítványa, Nagy Sándor barátja, Aristotelés is nagyra tartotta. Művei nem maradtak fönn.
121. Ez az első ismert szöveghely, mely az Ótestamentum egészét könyvnek (*biblos*) nevezi.
122. A *paideia* a hellenizmus korában már nem annyira nevelést, hanem elsősorban műveltséget jelent; Varro és Cicero ezt a kifejezést fordítja humanitasnak.

Az Apostolok levele Urunk és Megváltónk Jézus Krisztus testamentuma

1. Ez az írás az „Epistula Apostolorum" címen ismert, mely a 12. fejezet elejéből következik. Az etióp szöveg viszont az „Urunk és Megváltónk Jézus Krisztus testamentuma" címet viseli, de nem összekeverendő egy másik „Testamentum Domini" című apokriffel. Az „Epistula Apostolorum"-ról korábban semmit sem tudtunk, az ókeresztény irodalom sehol sem említi. 1895-ben megtalálták egy részét koptul, később pedig előkerült néhány latin töredék. Az egész szöveg csak etiópul maradt fenn, ezt adta ki Guerrier 1913-ban: *Le Testament en Galilée de Notre Seigneur Jésus-Christ.* Texte éthiopien éd. et trad. par M. Guerrier avec le concours de S. Grébaut. Paris 1913. *Patrologia Orientalis* 9/3. Fordításom ennek a kiadásnak az alapján készült. Az „Epistula Apostolorum" a második század közepe táján keletkezett valószínűleg Szíriában, gnoszticizmus-ellenes céllal. A gnózis állítólag titkos kinyilatkoztatásaival szembeállítja ezt a kinyilatkoztatást, melyet Krisztus feltámadása után adott (éppen úgy, ahogy az a gnosztikus iratokban szokás), de nem egy kiválasztottnak, hanem mind a tizenegy apostolnak, és nem mint titkos tant, hanem mint olyant, mely hangsúlyozottan mindenkinek szól. Szintén a gnózissal szemben hangsúlyozza Krisztus emberi mivoltát, másrészt viszont olyan erősen hangsúlyozza az Atya és a Fiú egységét, hogy bizonyos helyeken a kettő szinte egy és ugyanaz. A mű jellegzetes zsidó-keresztény motívumokat tartalmaz, mint Krisztus rejtett alászállása a hét égen keresztül, Krisztus alászállása a pokolra, hogy ott is hirdesse az Evangéliumot, Krisztus, mint angyal. Az írás három részből áll: testamentum (1–12), katekhézis (13–22), apokalipszis (23–62).
2. Hadés hasonlóképpen megszemélyesítve a Nikodémos-evangéliumban, mely a Pilátus-akta második részét alkotja: „Te mindent felfaló és telhetetlen Hadés", l. „Feljegyzés a mi Urunkról, Jézus Krisztusról, amely Pontius Pilátus idejében készült" (ford. Adamik Tamás) *Csodás evangéliumok* Bp. 1996, 137.
3. Az itt következő rész nagyon hasonló (de nem azonos) formában szerepel a mű vége felé, l. 46. fejezet. Az itt felsorolt jelek közül több megtalálható a Jelenések könyvében is.
4. A szöveg itt kissé problematikus. Eltérek Guerrier szövegétől, és egy másik variánst fordítok, melyet Guerrier apparátusa is hoz, mert a 46. fejezetben így szerepel, és ez tűnik értelmesebbnek. „Ugyanazon az ágyon fognak eltávozni", azaz egy hordágyon viszik ki őket. Guerrier-nél: „a gyermekek és a rokonság harcolni fognak ugyanabban az ágyban".
5. A szöveget itt is a 46. fejezet megfelelő részlete alapján javítottam. Guerrier szövege: „miközben nem viszik ki őket a pestis miatt".
6. Vö. Zsolt 50(49), 18–22.
7. Vö. 1Thessz 5, 5.
8. Vö. Joel 1, 4. Az etiópban három Etiópiában honos sáskafaj neve szerepel, melyek főleg méretükben különböznek.
9. Vagy: „a Gonosz", mindenképpen az Antikrisztusról van szó.
10. Vö. Kiv 6, 7.
11. Vö. Zsid 1, 5.
12. Vö. Zsid 10, 5–6.
13. Vö. Lev 17, 14–15; ApCsel 15, 29.
14. Vö. Ézs 22, 12–14.
15. Vö. Zsolt 51(50), 19.
16. Vö. Zak 1, 3.
17. Vö. Jn 6, 31.
18. Vö. Kiv 16, 3.
19. Vö. MTörv 31, 20; 32, 15.
20. Vö. Ézs 28, 7.
21. Vö. Jer 35, 16.
22. Vö. 1Tim 6, 7.
23. Vö. Jób 1, 21.
24. Vö. Mk 9, 43–44.
25. Vö. Mt 24, 19.
26. Vö. Mt 12, 37.
27. Vö. Péld 8, 20.
28. Vö. 1Kor 2, 9.
29. Vagy „levél", innen származik a mű címe: *Epistula Apostolorum.*
30. A mű hangsúlyozza, hogy ezt a kinyilatkoztatást az összes apostol kapja és mindenkinek szól, ellentétben a gnosztikus írásokkal, melyekben a feltámadott Krisztus csak egy-egy kiválasztottat részesít titkos tanításában. A tanítás itt is a feltámadott Krisztustól származik, de nem bizonyos kiválasztottak, hanem mindenki számára van.

A korinthosiak levele Pálhoz[1]

Stephanos[2] és vele a presbiterek, Daphnos, Eubulos[3], Theophilos[4] és Xenón üdvözlik az Úrban Pált.

Feltűnt Korinthosban két ember, valami Simon meg Kleobios[5], akik összezavarják egyesek hitét rontó tanításaikkal. Ítélj róluk te, mert efféle beszédeket sem tőled, sem mástól[6] nem hallottunk soha. Márpedig amit tőled és amazoktól kaptunk, híven őrizzük[7]. Az Úr iránt való irgalmából még testedben lakozol, hogy újból hallgathassunk téged: jöjj el hát hozzánk személyesen (hisszük, s a Theonoének adott kinyilatkoztatás is mondja, hogy az istentelen kéztől megóv téged az Úr), vagy válaszolj írásban!

Amit mondanak, illetve tanítanak, a következő:

Nem kell használni – úgy vélik – a prófétai írásokat. Isten nem mindenható, a test feltámadása nem létezik, az ember teremtése sem Isten műve, nem igaz, hogy az Úr testet öltött, vagy hogy Máriától született, s a világ nem Istené, hanem az angyaloké.

Ezért aztán, testvérünk, igyekezz nagyon, gyere minél előbb, hogy a korinthosi egyház ment maradjon a botránytól, ezeknek az esztelensége pedig napvilágra kerüljön.

Jó egészséget az Úrban.

[A diakónusok elvitték a levelet Pálhoz, aki éppen börtönben ült Stratoniké, Apollophanés hitvese miatt. A levél olvastán az apostol sírva panaszkodott, hogy ezt kell hallania, s megcsalatását a Gonosz működésének tudta be. A korinthosi híveknek pedig a következő válaszlevelet küldte:]

Görögből fordította Kisdi Klára

Pál levele a korinthosiakhoz a testről

Pál, Jézus Krisztus rabja,[1] számos szorongattatásainak közepette üdvözli a korinthosi testvéreket.

Cseppet sem csodálkozom, hogy ily gyorsan terjednek a Gonosz tanai, hiszen Krisztus Urunk hamarosan eljön,[2] még ha elutasítják is ezt azok, akik a maguk tetszésére formálják szavait. Én kezdettől fogva csakis azt mondtam nektek, amit magam is úgy kaptam[3] elődeimtől, az apostoloktól, akik minden idejüket Jézussal töltötték. Eszerint Urunk, Jézus Krisztus a Dávid nemzetségéből[4] való Máriától született, amikor az Atya elküldte hozzá az égből Szent Lelkét, hogy Ő a világba jöjjön, megszabadítson minden testet önnön megtestesülése által, s hogy feltámassza testünket halottaiból, amit saját példáján meg is mutatott. Az ember pedig Krisztus Atyjának teremtménye, innen van, hogy amikor már a pusztulás szélén állt, az Atya megkereste, és a fogadott fiúságban új életre keltette.[5] Mert a mindenség Istene, a mindenható, aki az eget és a földet alkotta,[6] hajdan elküldte prófétáit a zsidó néphez, hogy elszakítsa őket bűneiktől, hiszen azt akarta, hogy Izrael háza megmeneküljön. Krisztus lelkéből juttatott neki részt, s a prófétákba ültette azt, akik hosszú időkön át hirdették az állhatatos istenfélelmet. De az elvetemült fejedelem, aki Istenné akarta tenni magát,[7] ellenük fordult, s minden emberi testet a gyönyör bilincseibe vert. A mindenható Isten azonban, aki igazságosságában nem akarta, hogy önnön alkotása megsemmisüljön, elküldte lelkét tűz alakban a galileai Máriához,[8] hogy éppen attól a testtől szenvedjen vereséget a Gonosz, amelynek tönkretételével szert tudott tenni a hatalomra, s éppen az bizonyítsa rá, hogy nem Isten. Mert Krisztus Jézus saját testének segítségével váltotta meg valamennyi testet, hogy testében felszentelje az igazság templomát, mely a mi üdvösségünknek színhelye lett.

Tehát nem az igazság, hanem a harag gyermekei[9] azok, akik félrelökik az isteni gondviselést, tagadva, hogy az ég, a föld és mindaz, ami bennük van, az Atya műve lenne: a kígyó átkos hite az övék. Forduljatok el tőlük, és meneküljetek tanításuktól.

Azokkal kapcsolatban pedig, akik azt mondogatják nektek, hogy a test nem támad fel: nos, az ő számukra csakugyan nincs feltámadás, mert nem hisznek abban, hogy Jézus így támadott fel. Ők ugyanis, korinthosi férfiak, nem ismerik a búzaszem[10] és a többi mag példáját, vagyis azt, hogy csupaszon kerülnek a földbe, odalent elpusztulnak, de aztán Isten akarata szerint testben és ékes öltözetben támadnak fel. Így nemcsak hogy feltámad földbe vetett tes-

tük, hanem sokszoros, magasra szökkenő, áldott termést is hoz. S ha nem akarunk a magok példázatából kiindulni, hát tudhatjátok, hogy Amathias fiát, Jónást[11] elnyelte a cethal, amikor nem akart Ninivében prédikálni, de három nap és ugyanannyi éjszaka elmúltával Isten meghallgatta a halál mélységes torkában imádkozó Jónás hangját, s végül haja szála sem görbült meg, szempillája sem veszett oda. Benneteket tehát, kicsinyhitűek, akik Jézus Krisztusba helyeztétek bizalmatokat, még inkább fel fog támasztani, ahogyan ő maga is feltámadott! Aztán még: ha egy ember teste feltámadott, amikor Izrael fiai rádobták holttestét Elizeus próféta csontjaira,[12] hogyne támadnátok fel azon a napon ép testben ti is, akikre Krisztus testét, csontjait és főleg: lelkét vetették?

Ha tehát ezektől különböző tanítást fogadtok el, legalább ne okozzatok ezzel fájdalmat nekem, aki kezeimen bilincseket hordok, hogy Krisztust elnyerhessem,[13] testemen pedig viselem a jegyeket,[14] hogy eljuthassak a holtak föltámadására. Aki megmarad az elvek mellett, amelyeket a boldog próféták és a szent evangélium hagyományoztak ránk, megkapja jutalmát.[15] Aki azonban eltér ezektől, a tűz martaléka lesz azokkal együtt, akik ilyen utakra vezették őt. Istentelenek ők, eszelősek, viperák fajzatai,[16] akiket az Úr erejével távol kell tartanotok magatoktól!

Béke veletek![17]

Görögből fordította Kisdi Klára

Seneca és Szent Pál levelezése[1]

I. Seneca Pálnak üdvözletét küldi

Úgy hiszem, Pál, hogy már közölték veled, hogy miről tárgyaltunk Luciliusunkkal[2] tegnap a titkos[3] iratokkal és más ügyekkel kapcsolatban. Együtt voltam ugyanis tanításod néhány követőjével. Mert történetesen Sallustius kertjeibe[4] mentem sétálni, és itt azok, akikről már szóltam, bár másfelé igyekeztek, megragadva az alkalmat, hogy láthatnak, csatlakoztak hozzám. Természetesen erősen nélkülöztünk téged, ezért azt akarom, hogy tudd meg: miután végigolvastuk egy könyvecskédet,[5] azaz sok-sok leveledből néhányat, amelyeket bizonyos városoknak és provinciák fővárosainak küldtél, és amelyek csodálatos módon buzdítanak az erkölcsös életre,[6] teljesen felüdültünk. Úgy vélem, hogy olykor e gondolatokat nem te mondtad, hanem általad mondattak, olykor pedig biztosan te is mondtad őket, és általad is mondattak.[7] Akkora fenség van ugyanis bennük, és oly nemeslelkűségtől fénylenek, hogy szerintem az emberi életkor egyáltalán nem elégséges arra, hogy elsajátítsák és megvalósítsák őket. Kívánom, testvérem,[8] hogy légy egészséges.

II. Annaeus Senecának Pál üdvözletét küldi[9]

Örömmel kaptam meg tegnap leveledet. Rögtön válaszolhattam volna is rá, ha lett volna kéznél egy fiatalember, akit hozzád küldhettem volna. Hiszen magad is tudod, hogy mikor, ki által, milyen időben kinek mit lehet adni, és kire mit lehet rábízni. Kérlek, ne gondold, hogy elhanyagoltalak, de hát ügyelnem kellett a személy megbízhatóságára.[10] De hogy azt írod, hogy leveleim valamiképpen meghatottak, boldoggá tesz egy ily nagy ember véleménye. Mert te, a bíró és filozófus, nagy császárunknak,[11] sőt mindenki másnak nevelője, nem mondtad volna ezt, ha nem lenne igaz. Azt kívánom, hogy tartósan légy egészséges.[12]